

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
■
№ 140 (17469)
■
2007 чылдың
НОЯБРЬ 15,
четверг

■
Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Национал төлевилел — амыдыралда

АЖЫГЛАЛГА КИРЕРИНИҢ КЫРЫНДА КЕЛГЕН

Кызылчыларның четтикпейн манап турганы Кызыл хоорайның Южный микрорайонунда спорткомплекстин тудуу доостурунун кырында келген. Ону эрткен чылым тудуп эгелээн, акшаландырышышкыга бичи саадаашкынар турган-даа болза, бо тудугну хуусаазында ажыггалга кириер дээш ТР-ниң Чазааның талазындан тодаргай хем-чеглерни ап келгениниң түннелинде, ол ам шуут-ла ажыггалга кирериниң кырында келгени бо.

Шак мындыг спорткомплекс Сибирь девискээри регионнарда кончуг ховар Оон девискээри дыка улуг, тодаргайлап чугаалаар болза, оон ниити шөлү 34618 дөрбелчин метр, волейбол, баскетбол, теннис болгаш үш хүреш шөлүнүң хемчээли безин 2692 дөрбелчин метр бо залдарны сөөлгү үениң кончуг нарын тудуг материалдары-биле кылган болгаш үн эрттирбес

шимчеп турар ханалар-биле үзүктөп кылган.

Спорткомплексте бир онзагай чүүл — кылымал дош ордузунуң залы ажылдаар Орта хоккейжилер болгаш дошка чуңгулаарына ынактар ойнаар Шак мындыг дош ордузунуң залы республиканың төөгүзүндө туруп көрбээн Ону кылыры база-ла ындыг амыр зөөс болганын айтып каалы.

Бо кайгамчык спорткомплексиниң тудуун «Бамстройпуть» ажык акционер ниитилелдин техниктиг директору Анвар Ахмедиевич Ризаев удуртуп турар. Оон тудуунга республиканың дыка хөй тудуг организациялары киржип, ону бир дем-биле кылып доозуп турарлар Чоокку хүннерде оон байырлыг ажыдышыкыны болур.

Бистиң республиканың аныяк спортчулары делегей ареназынче үнүп эгелээн болгай Бо спорткомплекс ажыггалга кире бээрге, бистиң аныяк спортчуларыныска улуг деткимче, утундурбас белек болур дээрзи билдингир.

Сергей ХЕРТЕК.

Василий Балчый-оолдун тырт-тырган чуруу.

Чагыдылга — 2008 (I)

"ШЫН" — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2008 чылдың бирги чартык чылында чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде чоруп турар.

Бирги чартык чылда чагыдылганың өртээ:

Хууда чагыдыкчыларга – 423,06 рубль

Пенсионерлерге, инвалидтерге – 369,18 рубль

Албан черлеринге (организацияларга) – 463,08 рубль

Үш айда:

Хууда чагыдыкчыларга – 211,53 рубль

Пенсионерлерге, инвалидтерге – 184,59 рубль

Албан черлеринге (организацияларга) – 231,54 рубль

«ТЫВАПЕЧАТЬ» КХН-ниң киоскилеринде чагыдылга өртээ:

Чартык чылда — 186 рубль.

Үш айда – 93 рубль.

Бир айда – 31 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилери дараазында чурттакчылыг черлерде бар: Кызыл-Мажалык, Ак-Довурак, Постоянный, Самагалдай, Чадаана, Шагаан-Арыг, Сарыг-Сеп, Туран, Бай-Хаак, Каа-Хем №17.

Тайылбыр: редакция чагыдылга өртээн улгаттырбас сорулга-биле почтага мооң мурнунда турган чингелделиг өртектерин кирип каан турган, ынчалзажок олар Москвадан боттарының өртектерин немей салып алганнар.

«Тывапечать» КХН-ге чагыдылга кылгаш, солунну оон киоскилеринден барып алырын дыңнадып тур бис.

Хүндүлүг чонувус,

«Шын» солунну чагыдып алыңар.

Чоокка чованчыг...

ТЫВАДАН БАРГАН ХОНАЧАЛАР

Бо чылым чорук-херээвис аайы-биле Бурятияның Иволга хүрээзинге ийи катап кирер аас-кежиктиг болдувус. Иволга хүрээзи аажок сайзырап турар, бистиң тыва оолдар база ында университет-те өөренип турар дээрзин билип алдывис.

Бир дугаарында хоочун улуг лама-башкыга чеде бергеш, Тывадан келгенивисти чугаалап олурувуста-ла, чедир-даа дыңнавай: «Ам база эмгежок хоначалар, тывалар, келген ышкажыл, тываларның бажыны кээргенчиг болгай деп бо. Эм-таң чалап алгаш, ол дораан чаныптарывысты катап тайылбырладывис.

Чанар бетинде сургуул оолдарның бажынынга сонургап кирдвис. Оолдар боттары өөренип чорупкан, чок Улан-Удэде өөренип турар бис дээр ийи кыс бар. Чунардемирниң адаанда салган хумунуну чуундузу долгаш, чайлып төктүп турар боорга, кайгадывис. Дүне маңа Владимировкадан коммерсантылар кээп хонгаш, мырыңай чаа аштануу-чумуп алгаш, чорупкан болду.

Күзүн сентябрьда Кыдат бар чораш, хөөрге 70 чыл чыткан хо-

вар ламаны көөрү-биле чеде бергеш, база катап тыва хуурактарның бажынынга киргеш, чөгендивис. Халчыл турар ажы-төлдерин эдерткен, инвалид чаштарын туткан тывалар орумда, шалада — шуут долу Ол сургуул оолдар та канчыл шыдажып, чурттал турар чүве.

Ол Бурятияже таанда хааван-чадаг чеде бээр зөөс, хол курут, акша-төгөрүк чок чеде бээр зөөс, оода чыгдынып, хогдунуп алгаш, чедер-ле ыйнаан. Өртээ чиик аалчылар бажыны, хуу киокилерниң төлевириг бажыны-даа барла-дыр, ынаар чүге барып болбазыл? Чылыг үеде газельдериниң, машиналарының иштинге-даа болза, хонуп турза.

Черле төрүмелинден кемниг болза, чаңгыс хүн «тураскаала» көргенинде бичи чаштар экинчир деппе ынчаш Тыва чонувусту бодамчалыг болуп, чер-чуртувус адын төлөптиг эдилеп чорурун чагыксай бээр чордувус. Сургуулдарның чурттап турар бажынычче шургуурун черле эде көрзе деп саналдыг бис.

Орлан, Жанна ОНДАРЛАР,
хуу сайгарлыкчылар.

ИНТЕРНЕТТЕН МЕДЭЭЛЕР

**ВЛАДИМИР ПУТИН
КРАСНОЯРСКИГЕ ЧОРААН**

Россияның Президентизи Владимир Путин Красноярскиге ноябрь 13-те келгеш, өөредилге айтырыгларының талазы-биле хуралды, ол ышкаш Күрүне Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралын эрттирген.

Шолбан Кара-оол Күрчөвүлелиниң Президиумунуң хуралына киришкен.

Красноярскиге В.В. Путинниң даргалааны-биле болуп эрткен Күрүне Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралына Россияга транспорт хөгжүлдезиниң инфраструктуразын сайгарып чугаалашкан. Оон хуралыга киржири-биле Красноярскиде субъектилерниң 8 губернаторлары болгаш чурттуң дээди удуртулгазының төлээлери чедип келген Ноябрь 13-те болуп эрткен хуралга Россияның Чазааның Даргазының бирги оралакчылары Сергей Иванов, Дмитрий Медведев, Чазак Даргазының оралакчызы, саң-хөө сайыды Алексей Кудрин болгаш Россияның Чазааның өске-даа кежигүннери киришкеннер.

Күрүне Чөвүлелиниң Президиуму 7 регионнарның баштыңнарындан тургустунар. Президиумунуң хууда составын Россия Федерациязының Президентизи тодарадыр. Бо чылдың сентябрь айда Ш Кара-оолду Күрүне Чөвүлелиниң Президиум кежигүнүмче киирген.

**ИВАН ЧУЧЕВ ХҮЛЭЭЛГЕНИ
КҮҮСЕДИР**

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиядан РФ-тиң Күрүне Думазының депутатынын кандидатына бүртүктөкени-биле сонгулда кампаниязының ажылын чорудар. Оон-биле холбаштыр шөлээже үнер дугайында шийтпир хүлээп алдынганын Тываның Чазааның Аппарат хуралына ноябрь 13-те ол дыңнаткан. Шолбан Кара-оолдун айтышыкыны-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүлээлгезин күүүседирин Чазак Даргазының оралакчызы Иван Чучевке дааскан.

**СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ УЧАСТОК
КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ СЕМИНАРЫ**

ТР-ниң сонгулда комиссиязы соңгулдалар комиссияларының кежигүннериниң соңгулда хоойлужудулгазының талазы-биле зона семинарларын бо чылдың ноябрь 12-ден 25-ке чедир эрттирер. Декабрь 2-де РФ-тиң Күрүне Думазының федералдыг соңгулдалары-биле кады Тываның 124 сумузунуң, 7 кожуунунуң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарынын, Каа-Хем, Улуг-Хем кожууннарның баштыңнарының ниитизи-биле 234 янзы-бүрү деңгелдериниң соңгулдалары болуп эртер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле Комиссия дугайында

Күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында материалдарның хөй-ниитинин үнелелин чорудар болгаш Тыва Республиканың хамаатыларын шаңнаарын чөптүг көөрүн хандыраар сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның ажил-чорудулгазын организастаарының дугайында мында калсырган Дүрүмү болгаш Комиссияның составын доктаадып тургузар.

2. Тыва Республиканың Президентизинин 1992 чылдың июнь 2-де «Тыва Республиканың Президентизинин чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның дугайында» №15 Чарлыгы;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дараазында айтышкыны:

2002 чылдың июль 5-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның составын дугайында» №29-а

Айтышкынын;

2003 чылдың июль 3-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның кежигүннеринин составын өскертиринин дугайында» №330 Айтышкынын;

2004 чылдың январь 30-де «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның кежигүннеринин составын өскертиринин дугайында» №9-а Айтышкынын;

2005 чылдың март 2-де «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның кежигүннеринин составын өскертиринин дугайында» №18-а Айтышкынын күш чок деп санаар.

3. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың ноябрь 12 №200

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының №200 Чарлыгы-биле 2007 чылдың ноябрь 12-де бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның СОСТАВЫ

Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу, Комиссияның Даргазы;

Владимир Чылбакович Ондар — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариатының удуртукчузу, Комиссияның даргазының оралакчызы;

Наталья Маадыр-ооловна Доржу — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының күрүне шаңналдарының килдизинин начальниги, Комиссияның секретары;

Аяна Алексеевна Бады — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының удуртукчузунун — Тыва Республиканың сайыдының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар;

Чочаймаа Ондар-ооловна Баталова — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызының организастыг килдизинин начальниги (дугуржулга-биле);

Ирина Владимировна Беленкова — Электрхарылзаа ажилдакчыларының профэилелинин республика комитетинин даргазы (дугуржулга-биле);

Наталья Степановна Германова — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазының оралакчызы (дугуржулга-биле);

Алдын-кыс Донгаковна Куулар — «Чаңгыс эпитг Россия» БПП-нин ТДС-тин күүскамунун удуртукчузунун оралакчызы — килдиз начальниги (дугуржулга-биле);

Александр Алексеевич Лутанин — Россияның Афганистанның Хоочуннар эилелинин Тывада девискээр салбырының даргазының оралакчызы (дугуржулга-биле);

Уран-кыс Сергеевна Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы;

Мария Ивановна Оюн — Дайынның күш-ажылдын, Чепсектиг Күштеринин болгаш эрге-хоойлу органнарның хоочуннаарының (пенсионерлеринин) Бүгү-россия хөй-ниити организациязының Тывада девискээр салбырының секретары;

Илья Опакович Сендин — Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы (дугуржулга-биле);

Анатолий Начин-оолович Түлүш — Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы (дугуржулга-биле);

Раиса Николаевна Хайманова — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Национал төлөөлекчилер боттандырар болгаш демографтыг байдалды быжыктарар талазы-биле комитеттин даргазы.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының № 200 Чарлыгы-биле 2007 чылдың ноябрь 12-де бадылаан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссияның ажил-чорудулгазын организастаарының дугайында ДҮРҮМ

1. Тыва Республиканың Чазак Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссия (моон ынай - Комиссия) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының кииргенер-биле холбашкан болгаш шаңнаарының (ат тыпсырының) дугайында документиленге хөй-ниитинин үнелелин база шаңналдарга боттуг үнелелди хандыраарының айтырларын сайгарар доктаамал ажилдап турар чөвүлекчи орган болур.

2. Комиссия бодунуң ажилын хөй-ниити эгелээшкинерге боттандырар.

3. Комиссия бодунуң ажилына Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларын база бо Дүрүмү удуртулга болдулар.

4. Комиссия дараазында хүлээлгелерин боттандырар:

— Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында дилег бижикини сайгарып көөр;

саналдары киирер;
— Тыва Республиканың күрүне шаңналдарын тургузар болгаш дүжүрер дугайында саналдарны белеткээр болгаш ажылын организастаар;

— Тыва Республикада амгы бар шаңналдар системаның дээштинин анализтээр, ол системаның угланышкынын болгаш ужуруткалын илередир база оом көлөр үеде хөгжүлдениң концепциязын тодарадыр;

— Тыва Республиканың Чазаның Даргазының даалгазы-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының айтырларының талазы-биле хамаатыларның билдиримшикиннеринин болгаш комудалдарының талазы-биле кииргени саналдарын сайгарып көөр.

5. Комиссия бодунга хүлээндирген ажилдарны боттандыраары-биле дараазында эргелерлиг:

— күүсекчи эрге-чагыргадан, тус чер бот-башкарылга органнарыннан болгаш организациялардан боттарының эргезинге хамаарышкан айтырлар талазы-биле ажил-херээр боттандыраарына херектиг документилен болгаш материалдарны немере кылдыр негээр;

— Россия Федерациязының өске субъектилеринин арга-дуржулгазын өөренип көөр, анализтээр, ниитижидер, оларның-биле Россия Федерациязының күрүне шаңналдарын тыпсырының айтырларының талазы-биле харылзааларын боттандыраар.

6. Комиссияның хуралы шаңнал материалдарының киргениниң хемчээли-биле

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Парикмахер ажил-херээнге ачы-ха-выязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

«Өдүгөн» гостиница комплекзини күрү-нениң каттышкан бүдүрүлгезинин парикмахери Людмила Артуровна Калининнага тыпсыр.

Күш-ажылчы чедишкиннери болгаш

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле Россияның Ажаалга банкызының Кызылда № 8591 салбырының ажилдакчыларын шаңнаарының дугайында

Банк херээр сайзырадыр болгаш хөг-жүдөр херекке ачы-ха-выязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

8591/06 белдирин операция чорудар кассаның улуг контролер-кассири Елена Чоодуевна Агбанга;

8591/04 тускайжыттыңан немелде офистин кассири Нина Прокопьевна Сорокинага тыпсыр.

Ажаалга банкызының системазына күш-ажылчы чедишкиннери болгаш хөй

Тыва Республиканың Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албаның дугайында

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албаны Ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш күрүнеден башкараар талазы-биле Тыва Республиканың албаны кылдыр эде адавышаан, аңаа эде адаттыңан Тыва Республиканың Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албаның хүлээлгелерин арттыраар.

2. Тыва Республиканың Улетпур болгаш энергетика ямызының өңүг болгаш кара металлдарын бузундуларын белеткээрин, болбазырадыр болгаш сайгарарын лицензиялаар адырда хүлээлгелерин Ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш күрүнеден башкараар талазы-биле Тыва Республиканың албанына дамчыдар.

3. Тыва Республиканың Экономика ямызының эргелелинге Тыва Республиканың Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албаны дамчыдар.

4. Тыва Республиканың Чазаның Дар

барымдаалаттынып чоруттунар.

7. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдарының киирген дилег бижикини сайгарып көөрүнүң хуусаазы шаңнал материалдарының кирген хүнүнден ийи айдан орайтавас ужурулу.

8. Комиссияның хуралын оом даргазы удуртур, а оом чок турганы таварылгаларда Комиссия даргазының оралакчызы эрттирер.

9. Комиссияның хуралы аңаа Комиссияның бадылаттыңан составының үштүм ийизинден хөйү олурушканда, күштүг эргелиг кылдыр санаттынар. Комиссия кежигүннеринин хуралына шийтпирин олурушканнарның ажык бадылаашкынының хөйүнүң үнү-биле үндүрер.

10. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдарын тыпсыр дугайында Комиссия шийтпирин протоколга долдулар, аңаа Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Күрүне шаңналдарының талазы-биле Комиссияның даргазы ат салыр, а оом чок турар үезинде оралакчызы ат салыр.

11. Комиссияның хуралына материалдары болгаш Тыва Республиканың күрүне шаңналдарын тыпсырының айтырларының талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының чарлыктарының төлөөлекчилерин белеткээрин, оларның үе-шаанда күүселдезин контрольдаарын Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының күрүне шаңналдарының килдизи боттандыраар.

хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижини-биле

«Өдүгөн» гостиница комплекзини күрү-нениң каттышкан бүдүрүлгезинин бухгал-тер-кассири Елизавета Борбай-ооловна Дөмүр-оолду шаңнаар

Кызыл хоорай
2007 чылдың ноябрь 12 № 201

чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижини-биле

8591/01 белдирин операция чорудар кассаның контролеру Наталья Николаевна Кудрявцеваны;

Бухгалтер отчет-учедунуң килдизинин улуг бухгалтери Галина Васильевна Макарюкту шаңнаар

Кызыл хоорай
2007 чылдың ноябрь 12 № 202

газының 2007 чылдың май 21-де «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң дугайында» №95 Чарлыгы-биле доктааткан («Тувинская правда», 2007 ч., №59, «Шын», 2007 ч., №60) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң 1-ги пунктузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

а) «Тыва Республиканың Алкоголь продукциязынга күрүне монополиязын хандыраар талазы-биле албан» деп сөстөрнү ап кааптар;

б) «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели» деп сөстөрнү соонга «Ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаар болгаш күрүнеден башкараар талазы-биле Тыва Республиканың албаны» деп сөстөрнү немээр.

5. 2008 чылдың январь 1-ден күштүг болур бо Чарлыктын 1-ги пунктузундан, 2-ги пунктузундан болгаш 4-кү пунктузундан аңгыда, бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Кызыл хоорай
2007 чылдың ноябрь 12 №203

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

2:0 санга удуп алган

Бут бөмбүүгө тирилген прокурорлар командасы шаңналдары-биле.

Тываның прокуратура ажылдакчылары спортчу маргылдааларны эрттирген. Тыва Республиканың прокуратура ажылдакчылары биле Россия Федерациязының прокуратуразының чанында Истелге комитетинин Тыва Республикада Истелге эргелелинин истекчилери бут-бөмбүү ойнаарына күүжү, мергежилни шенешкен. Прокуратура ажылдакчылары истекчилерден мергежилдиг болгаш эки ойнааш, истекчилерни 2:0 санга удуп алган. Бут-бөмбүүнүн талазы-биле шилчир кубокту прокуратура ажылдакчыларының командасының капитаны Танды

кожуунун прокурору Амир Монгушка тывыскан. «Эң эки ойнакчы» деп шаңналды истекчилер командасының вратары Шолбан Монгушка берген. Хол бөмбүү ойнаарына истекчилер прокурорлардан артык мергежилдиг ойнаан, ынчангаш удуп алганнар.

Херэзженнер аразына 5x100 метрниц эстафетазына прокуратура ажылдакчылары шылгараан, орта эки түңнелдерни Чодураа Донгак, Наталья Котовщикова, Саяна Николайчук, Варвара Чылбак-оол, Саяна Шожал көргүскен.

Тываның прокурорунга Павел Бухтояров ажылдап келген соон-

да республиканың прокуратура ажылдакчыларының ортузунга спортчу маргылдаалар эрттирери чаагай чаңчыл болу берген. Павел Валерьевич дзюдога спорт мастеринга кандидат болгаш спорттуң өске-даа хевирлеринге хандыкшылдыг. Прокурорунун үлегерин эдерип, ТР-ниң прокуратуразының төп аппаратазының эр ажылдакчылары неделяда ийи-үш удаа спорт залдарына ажыл шагының соонда барып турар болу берген.

Василий КРИВДИК.
Авторнун тырттырган чурктары.

Эң эки ойнакчы деп шаңналды истекчилер командасының вратары Шолбан Монгушка республика прокурору П.Бухтояровтуң тыпсып турары.

Эстафета чаржының киржикчилери Сайра Хертег биле Саяна Николайчук.

Соңгулдаларга уткуштур: допчу тайылбыр

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ КҮРҮНЕ ДУМАЗЫ

Өвүр кожуунун Торгалыг суурда чурттап турар анык соңгукчу Эргепей Саң-оолдуң Россия Федерациязының Күрүне Думазының дугайында тайылбыр бээрин дилээн чагаазы редакцияга келген. Аңаа хары бээрин Тыва Республиканың төлээлекчи болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарына хөй чылдарда ажылдап чораан Кара-Сал Домбааланович Будук-оолдан дилээн бис.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралы—Россия Федерациязының парламенти—Россия Федерациязының төлээлекчи болгаш хойлуудулга органы болур. Федералдыг Хурал Федерация Чөвүлели болгаш Күрүне Думазы деп ийи палатадан тургустунган. Федерация Чөвүлелинге Россияның субъект бүрүзүндө ийи төлээ кирер: бирээзи төлээлекчи, өскези күүсекчи эрге-чагырга органыдан. Күрүне Думазы 450 депутаттан тургустунар. Олар дөрт чыл хуусаада соңгуттурар.

Россия Федерациязының Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының соңгулдалары 2007 чылдың декабрь 2-де болуп эртер, бо дээрге чурттуң политиктиг амыдыралында чугула болушкун болур. Россия Федерациязының 21 хар четкен хамаатылары Күрүне Думазының депутадынга соңгуттуруп болур. РФ-тиң Конституциязының 32 чүүлүндө айтканын езугаар судтун шийткел-биле хосталгазын казып шийттиргеннер соңгулдаларга соңгуур болгаш соңгудар эргези чок.

Соңгулдаларны эрттирер кылдыр доктаадыры дээрге, соңгулда хойлуудунун эң чугула талазы болур, чүге дээрге чогуур хуусаада болгаш үе-үелеп соң-

гулдаларны эрттирер кылдыр доктаадыры делегей эвилелиниң бүгүннүти хүлээп көргени күрүне эрге-чагырга база тус чер бот-башкарылга органнарының камаатыларының соңгуттуруп болгаш соңгуттурган туруп болур эргези хандыртынар.

Күрүне эрге-чагыргазының федералдыг, Россия Федерациязының субъектилеринин күрүне эрге-чагырга, тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелелиниң хуусаазын РФ-тиң Конституциязын, федералдыг конститусучу хойлулар, РФ-тиң субъектилеринин конституциялары, уставтарын, хойлуларын, муниципалдыг тургузулганын уставтарын езугаар доктаадыр. Ажылдап турар күрүне органнарының азы соңгуттурган депутаттарының бүрүн эргелелиниң хуусаазын өскерттип (узадып азы эвээжеди) болбас. Хостуг болгаш чөптүг соңгулдаларны өй-өйлөп эрттирген турар ужуруг.

Ам Күрүне Думазын тодарыдып көөрү-биле ооң төөгүзүнче бичи када хая көрнүптээлинер. Дума дээрге, шаанда чамдык албан черлеринин ады-дыр Чижээлээрге, XV-XVII чүс чылдарда Бояр Думазы турган (дээди феодалдар-боярлар чөвүлели-дир). 1906-1917 чылдарда Күрүне Дума-

зы—Россияга хойлу үндүрер, соңгулдалыг, төлээлелгелиг албан чери турган. Хоорай Думазы, Чер Думазы база тургулаан, ол дээрге, хоорай болгаш чер эргелелиниң соңгулдалыг органнары-дыр. Дума дээрге хаанныг Россияның төлээлелгелиг, соңгулдалыг, хойлуудулгалыг, төлээлекчи албан чери болур.

РФ-тиң Күрүне Думазы доктаамал үндөзүнге ажылдаар орган болур. Чаа чыыштын Күрүне Думазы ажылдап эгелээрге, мурнунда чыыштын Күрүне Думазы бүрүн эргелеринден дүжөр.

Күрүне Думазының депутаттары доктаамал үндөзүнге ажылдаар, оон аңгыда башкылап, эрте ам ажылы болгаш өске-даа чогаадыкчы ажыл-чорудулганы кылып болур, олар күрүне албанынга ажылдап болбас.

Күрүне Думазының депутаттары соңгуттурган соонда, үжен хонук эрткенде, баштайгы хуралына чыгыр. РФ-тиң Президентизи Күрүне Думазының хуралын ол хуусаадан эрте чыылдырып болур.

Күрүне Думазы бодунун составындан Күрүне Думазының Даргазын, ооң ораакчыларын соңгуур база комитеттерни, комиссияларны тургузар, бодунун ажылдаар регламентин хүлээп алыр.

Күрүне Думазының башкарып чорудар айтырыгы болза: РФ-тиң Чаазаның Даргазын томуйлаарына РФ-тиң Президентизинге чөпшээрелди бээр; РФ-тиң Чааанга бүзүрел дугайында айтырыгны шийтпирлээр; РФ-тиң Төп

банкызының Даргазының албан-дужаалына томуйлаары болгаш ону албан-дужаалындан хостаары; Саналга палатазының Даргазының албан-дужаалына томуйлаары болгаш ону албан-дужаалдан база ооң аудиторлар составының чартыын хостаары; келдерелди чарлаары болгаш өске-даа чугула айтырыглар хамааржыр.

Күрүне Думазы Россия Федерациязының Конституциязын езугаар ооң башкарылганына хамааржыр айтырыглар талазы-биле доктаалдарны хүлээп алыр. Күрдума федералдыг хойлуларны хүлээп алыр. Оларны Федерация Чөвүлелинге беш хонук дургузунда көөр кылдыр дамчыдар.

РФ-тиң Төп соңгулда комиссиязы РФ-тиң Күрүне Думазының бешки чыыжының депутаттарының декабрь 2-де болур соңгулдаларына киржир кылдыр Россияның девишкээринде 11 политиктиг партияны бүрүткээ. Россия ышкаш канчаар-даа аажок делгем девишкээрлиг 108 млн. 751 муң ажыг соңгукчу чурттап турар чуртка соңгулдаларны хойлуудулгага дүүштүр организаствыг эрттирери хөй талалыг белеткел ажылдарын айткан хуусаазында шынарлыг чорударындан улуубиле хамааржыр, маңаа бүгү деңгелдин соңгулда комиссияларының бир демниг ажылдаары улуг рольдуг болур. Бирги ээлчегде, соңгукчуларның шын даңзызын чурттап турар черини аайы-биле тургузар, оларның ортузунга соңгулда мурнунун суртаал ажылын хынамчалыг чорудары чугула айтырыга хамааржыр. Хойлууда

боттуг чаа чүүлдер дээрге, соңгулда мурнунун суртаал ажылы-биле холбашкан. Ол дээрге телерадиокомпанияларының каналдарына халас болгаш төлевирлиг эфир үезинге, парлалгага халас болгаш төлевирлиг солуннар шөлдөринге соңгулда мурнунун суртаал ажылыг шынарлыг чорудары-дыр. Соңгулдалар дээрге соңгукчуларның политиктиг бышкан чорунун, мерген угаанының хыналдазы болгаш соңгукчу бүрүзүнүн бистиң нийтиледин мурнунга харыксалгазының тодаргай илергейлээшкени болур. Кым-даа соңгукчунун күзел-соруун чагырып, албадап, хынаар эргези чок. Соңгукчуларның хостуг күзел-соруунче салдар халдадырын болдурбас дугайында Федералдыг хойлууда айткан.

Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларына белеткел үезинде, ылаңгыя соңгулда мурнунун суртаалы чоруп турар бо хүннерде төрөл чонунун амыдыралын экижидер, төрөөн чуртун бурунгаар хөгжүдөр дээш, ылап-ла сагыш-сеткили аарып чоруур, ону боттандыраар бүгү арга-шинээ, арга-дуржулгазы бар кандидатты, партияны шилип алыры соңгукчу бүрүзүнүн кол сорулгазы болуп турар. Соңгукчу мерген угааныг, ол амыдыралдык бүгү талаларын эки билер болганындан эң-не төлептигини шын шилип алгаш, бадылаашкынын бээр дээрзинге бүзүрөп болур.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ,
Тыва Республиканың културазының алдарлыг ажылдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2007 чылдың июль 14-те №739 «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында

2007 чылдың октябрь 25-те №963 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаалы болза:
1. 2007 чылдың июль 14-те №739 «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаттыг «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында өскерилгелерни кириер.
1) 3 кезектин 3.2 адыкы кезектин үшкү адызын дараазында редакция-биле бижир.
«Республика бюджетинден акша-хөреңгилерни көдээ ажил-агый продукцияларының болбаазырадылгазының хөгжүлдэзинин талазы-биле
- агроулетпур комплекзинде ажил-агый чорудулгазының биче хевиринин бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларына;
- болбаазырадылга улетпурунун бүдүрүлгелеринге хемчеглер ап чорудары-биле холбашкан чарыгдалдар кылырынга субсидиялар ачылап бээрине чорудар.
2) 3 кезектин 3.5 адыкы кезектин дараазында редакция-биле бижир.
«3.5 Агроулетпур комплекзинде техниканың болгаш дериг-херекселдеринин лизинг системаның хөгжүлдэринин талазы-биле комплекстик хемчеглер
Республика бюджетинден акша-хөреңгилерни өчүнүк бүгү хевирлеринин көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлери лизинг-биле техника болгаш дериг-херекселдер садып алырының дедир эгидер болгаш өртентик үндэзине чорудар».
2 «2007 чылда Тыва Республиканың агро-

улетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле хемчеглерни калсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле бижир.
3 «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгилеринден субсидиялар бээринин кошкан Чурумун бадылаар.
4 - 2007 чылдың сентябрь 18-те №888 «2007 чылдың июль 14-те №739 «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалының 1 пунктузунун «а» адыкы пунктузун;
- 2007 чылдың сентябрь 28-те №910 «2007 чылдың июль 14-те №739 «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалы күжүн чидирген деп санаар.
5 Тыва Республиканың культура болгаш информистыг политика ямызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шың» солуннарга парладыр.
6 Бо доктаалдың күүселдэзинин контролон Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстик социал-экономиктиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың октябрь 25-те №963 доктаалыга калсырылга

«2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның боттандырыларының талазы-биле ХЕМЧЕГЛЕР

(млн. рубль)

Table with 7 columns: №, Хемчеглер, Акшаландырышыкының дөстери (ФБ, РБ, БДД), Күүселдениң хуусаазы, Харысалгалыг күүседикчилер. Contains sections I, II, III, IV with various program items.

Table with 7 columns: №, Хемчеглер, Акшаландырышыкының дөстери (ФБ, РБ, БДД), Күүселдениң хуусаазы, Харысалгалыг күүседикчилер. Contains sections V and VI with various program items.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың октябрь 25-те №963 доктаалыга калсырылга

«2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгилеринден субсидиялар бээринин чуруму

I. Нийти чүүлдер
1. Бо Чурум Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 14-те №739 бадылааны «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгилеринден субсидиялар бээринин чурумун дугайында.
2. «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпур комплекзинге күрүне деткимчези» деп республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгилерин өчүнүк бүгү хевирлеринин көдээ ажил-агыйның бараан бүдүрүкчүлериңге болгаш болбаазырадылга улетпурунун бүдүрүлгелеринге (моон ыңай - субсидия алыкчыларына):
- агроулетпур комплекзинде ажил-чорудулганың биче хевиринин бүдүрүлгө черлеринге болгаш организацияларына хемчеглер чорудары-биле холбашкан чарыгдалдар кылырынга субсидиялар;
- болбаазырадылга улетпурунун бүдүрүлгө черлеринге хемчеглер чорудары-биле холбашкан чарыгдалдар кылырынга субсидиялар;
1.3 Субсидияларны Тыва Республиканың Чазаның шимтиринге үндэзилеп бээр.
II. Субсидияларны төлээринге үндэзилеп болур болгаш субсидиялар бээринге үндэзилеп болур документилеринин дагзызы
2.1 Устүнде айтыттыг субсидияларны санаарынга болгаш төлээринге чоруп турар сан-хөө чылының отчеттуг үезинде субсидия

алыкчыларының оларны ажыглаанының сорулгазындан хамаарылгалыг херек кырында кылган чарыгдалдары үндэзилеп болур, оларга дүүштүр Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызынга (моон ыңай - ямыга) дараазында документилерни кириер:
- тургузукчу документилерин;
- дериг-херекселди дамчыдып бергениниң болгаш хүлээп алганының актызы-биле кады дериг-херексел-биле хандырганының керээзин;
- дериг-херексел-биле хандырганының счет-фактурасы;
- күүсеттинген ажилдарны хүлээп алганының актызы.
2.2 Ямы дужааттыг документилерге үндэзилеп, субсидияларның алыкчыларының российжи чээл организацияларында ажыттыг санажылга болгаш өске-даа саннарныче акша-хөреңгилеринин кир шилчидилгезин чорудар.
2.3 Ямы отчеттуг үениң соонда айның 10-га чедир бюджет акша-хөреңгилеринин ажыгалының дугайында отчетту квартал санында Тыва Республиканың Сан-хөө ямызынга дужаар.
2.4 Республиканың тускай сорулгалыг программаның субсидиялар хевирлиг кылдыр берген акша-хөреңгилеринин тускай сорулгазынга ажыгалының контролон Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албан чорудар.

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының ямызының дугайында Дүрүмнү болгаш оон тургузуун бадылаарының дугайында

2007 чылдың май 14 №592 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың апрель 18-те №9 «Тыва Республиканың күүсенчи эрге-чагырганының органның тургузуунун дугайында» Чарлынга үндэзилеп, Тыва Республиканың Чазаның доктаалы болза:
1. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының ямызының дугайында кошкан Дүрүмнү болгаш оон тургузуун бадылаар.
2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының ямызы Тыва Республиканың Чазаның Даргазының апрель

18-те №9 «Тыва Республиканың күүсенчи эрге-чагырганының органның тургузуунун дугайында» Чарлынга база бо доктаалдың 1 пунктузунда айтыттыг Дүрүмге Тыва Республиканың хойлуужуулгазы дүүштүг кылдыр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның ямының ажил-чорудулгазының адырынга хамааржыр нормативтиг хойлу-дүрүмнер актыларының төлөвилелдерин кириер.
3. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың январь 22-де №54 «Тыва Республиканың Культура болгаш сүлде-сүзүглел сайзыралының ямызының дугайында Дүрүмнү

бадылаарының дугайында» доктаалының 1 пунктуун, Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың март 30-де №397 «Тыва Республиканың Култура болгаш сүлдө-сүзүлел сайзыралының яамызының дугайында Дүрүмгө немелде киририини дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

**Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 14 №592 доктаалы-биле бадылаан
Тыва Республиканың Култура болгаш информация политиказының яамызының дугайында ДҮРҮМ**

I. Ниити чүүлдер

1. Тыва Республиканың Култура болгаш информация политиказының яамызы (кызыргам ады - ТР-ниң Култура яамызы) (моон ыңай - яамы) култура адырында күрүнө политиказын аялдан кылырының болгаш хоойлу-дүрүмүг таарыштырылганын, културлуг салгалдың объекттеринин камгалалының болгаш ажыл-лаанын, архив хөрезиниң, парлалганын болгаш массалыг коммуникацияларның талазы-биле, ведомстволуг удуртулганын ааданда бүдүрүлгө болгаш албан черлеринин күрүнө өмчү-хөрөнгезин эргелеп-башкарарының талазы-биле күлээлгелерни боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы болур.

2. Яамы оон удуртулганында турар Тыва Республиканың Архив агентилелинин (моон ыңай - Агентилелдин), а ол ышкаш ведомстволуг удуртулганында албан черлеринин болгаш организацияларның ажыл-чорудулганын дүшүрүлгезин база контролон боттандырат.

3. Яамы Тыва Республиканың Култура болгаш сүлдө-сүзүлел сайзыралының яамызының база Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникация агентилелинин эрге-хоойлулуг салгалчызы болур.

4. Яамы бодунуң ажыл-чорудулганында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулганын база бо Дүрүмүг удуртулга болдурар.

5. Яамы бодунуң ажыл-чорудулганын чар-дыңдан дугуржулгаларга үндөзүлп, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органдары, Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының субъекттеринин күүсекчи эрге-чагырганын органдары, түс черин бот-башкарылга органдары, Тыва Республиканың девискээринде турар хей-ниити каттыгышкынынар болгаш өске-даа организациялар-биле удур-дөдир харылзаа аргазы-биле боттандырат.

II. Эргелер**6. Яамы:**

6.1. Тыва Республиканың Чазааның Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынның телевиелдерин, Яамының башкарылга адырында доктааттынган башка оон удуртулганында Агентилелдин башкарылганынга хамааржыр айтыргалар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның шитпири хергелеттинип турар өске-даа документи-лерин кириер.

6.2. Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулганынга үндөзүлп база оон күүседир-биле бодунуң эргелеринин иштинге актыларын бот-тускай хүлээп алыр.

6.3. доктааткан чурум эзугаар конкурстар эрткирер болгаш барааннар-биле хандырат чыгырлар кириеринге, ажылдап кылырынга, ачы-дуза чедеирлигинге, ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга күрүнө хергелелинге эртем-шинчилел, дуржулга-конструкция болгаш технологияг ажылдап чорударынга, оон иштинде Яамының хергелелдерин хандыраарына күрүнө контракттары чарар.

6.4. Яамының ажыл-чорудулга адырында доктааттынган инвестиция кириилдезинин, ажыл-агыйжы идеяның болгаш сайгарлыкчы чоруктун хөгжүлдезинин политиказын тургузар.

6.5. бодунуң баш билер айтыргаларының иштинге култура, уран чүүл болгаш информация политика албан черлеринин деткимчезин боттандырат;

6.6. федералдыг тускай сорулгалыг программаларның боттандырылганынга киржир, ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга республиканың тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырат.

6.7. ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга күрүнөң саң-хөө, инвестиция болгаш инновация политиказын ажылдап кылырынга база боттандыраарына киржир.

6.8. бодунуң баш билер айтыргаларының иштинге ведомстволар аразында, регионнар аразында болгаш делегей чергелиг културлуг харылзаалар хөгжүлдезин болгаш таарыштырылганын организастаар;

6.9. култура, уран чүүл болгаш информация политика албан черлеринин ажыл-чорудулганын тодагдай үрө-түнчелдеринче угланган адырын бюджеттинин күүселдезин хандырат.

6.10. хей-ниити болгаш шаажы организациялар-биле удур-дөдир харылзааны чорудар, телевиелдерин болгаш программаларның боттандырылганын, республиканың чонунуң эки моральдыг мөзү-шыннарларын тургузарына деткимче көргүзүр;

6.11. массалыг информация чепсектеринге (моон ыңай - МИЧ), массалыг коммуникация чепсектеринге, полиграфияга, ном үндүрүлгезинге болгаш ном тардылгасына күрүнө деткимчезин хандырат.

6.12. республиканың парлалга болгаш электроник массалыг информация чепсектеринин, информация-коммуникация технологияларынның хөгжүлдезинин программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырат.

6.13. республика чергелиг културлуг салгалдың объекттеринин камгалалының болгаш ажыл-лаанын талазы-биле күрүнө башкарылганын чорудар.

6.14. хоойлужудулга доктааттынган чурум

4. Тыва Республиканың Култура болгаш информация политика яамызы бо доктаалды «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

эзугаар културлуг салгалдың объекттеринин ажыл-лаанын камгалал хүлээлгезин долдурар.

6.15. уран чүүлдүн хөгжүм, сөс, театр, уран чурулга, хореография болгаш өске-даа хөвир-леринин болгаш жанрларынның хөгжүлдезин хандырат;

6.16. улусчу чогадылганын, чаңчылчаан културанын болгаш култура-дыштанылга ажыл-чорудулганын хөгжүлдезин хандырат;

6.17. култура адырынга мурнады боттандырат кол болгаш дузаламчы ужур-дузалыг эртем-шинчилел ажылдарынның дүшүрүлгезин болгаш эрткирлигин, ажыл-чорудулганын доктааттынган адырынга чаа технологияларын шижээдирин хандырат;

6.18. Яамының башкарылганын адырынга болгаш Агентилелдин башкарылганын адырынга доктааттынган айтыргалар талазы-биле республиканың информация база статистика системанын тургузарының болгаш хөгжүдериң талазы-биле кемчелерни ажылдап кылыр болгаш боттандырат;

6.19. култура адырында материал-техниктиг баазаның байдалын анализин, хөгжүлдезин чорудар болгаш адырын материал-техниктиг курлаавырларга хергелелин хандыраарына деткимче көргүзүр;

6.20. култура адырында республиканың өске республикалар-биле кады ажылдажылганын талазы-биле дугуржулгалар, көрөөр болгаш программалар ажылдап кылырынга, делегей чергелиг харылзаалар боттандыраарына доктааттынган чурум эзугаар киржир.

6.21. ажыл-чорудулганын доктааттынган адырында немелде өөредилгени, школа чедеир өөредилгени, ортукам профессионал болгаш дээди профессионал өөредилгени өөредилге албан черлеринин хөгжүлдезинге деткимче көргүзүр.

6.22. бодунуң баш билер айтыргаларының иштинге Тыва Республиканың социал-экономики хөгжүлдезинин кол концепцияларын болгаш угландышкынынын ажылдап кылырына киржир.

6.23. күүсекчи эрге-чагырганың күрүнө органиарының болгаш республиканың девискээринде болгаш оон кызыгаарындан дашкаар национал култураларның төптөрүнүн ажыл-чорудулганын удур-дөдир харылзаанынга деткимче көргүзүр.

6.24. Тыва Республиканың национал културлуг өмчүлүнүн онза үнелиг болгаш кайгамчык объекттеринин болгаш хөвирлеринин камгалалынын болгаш ажыл-лаанын талазы-биле күрүнө политиказын боттандырат.

6.25. күрүнөң музей болгаш библиотека фондурларын, театрларын болгаш хөгжүм коллективтеринин, кинофондунун репертуарларын долдурар сорулга-биле уран чурулганын болгаш каасталга уран чүүлүнүн ажылдарын, шин болгаш хөгжүм чогаалдарын, ады-чуртун болгаш даштыкы бүдүрүлгенин кинофильм-нерин доктааткан чурум эзугаар садып алыр.

6.26. Яамының ажыл-чорудулганынга хамааржыр конференцияларын, семинарларын, делегелерни болгаш өске-даа кемчелерни организастаар.

6.27. културанын болгаш уран чүүлдүн ведомстволуг чагырганында албан черлеринге, Агентилелге организаста-методиктиг болгаш өске-даа дузаны көргүзүр.

6.28. Тыва Республиканың ведомстволуг чагырганында култура, уран чүүл болгаш информация политика албан черлеринин тургузукчу документи-лерин дугуржур.

6.29. ведомстволуг чагырганында албан черлерин хөгжүдериң талазы-биле медээлер чыылдызын, анализин болгаш таарыштыр ажылдарын боттандырат.

6.30. Тыва Республиканың Экономика хөгжүлдө яамызы-биле дугуржулга эзугаар ведомстволуг удуртулганында албан черлеринин телевирилги ачы-дуза чедеирлигинин талазы-биле планын чыл санында бадылаар;

6.31. ведомстволуг чагырганында албан черлеринин болгаш организацияларынның ажыл-чорудулганын чаартырынын, эде тургузарынын талазы-биле саналдарын ажылдап кылыр;

6.32. библиотекаларын ном фондурларын, ол ышкаш музей фондурларын долдурдулганын хандырат;

6.33. култура, уран чүүл болгаш информация политика объекттеринин капиталдыг болгаш анаа септелгелеринин талазы-биле ажылды дүшүтүрүр.

6.34. күрүнө денчелдик социал чогадыкчы чагырлары күүседир.

6.35. култура, уран чүүл болгаш информация политика албан черлеринге дериг-хөрекселдерин төпчүткөн садып алышкынын күүседир, оон иштинде төпчүткөн садыглашкынын кады акшаландырышкынын чорудар;

6.36. массалыг информация чепсектеринге республиканың реклама рыногунуң хөгжүлдезинге деткимче көргүзүр;

6.37. Тыва Республиканың девискээринде парлалга болгаш электроник МИЧ-тиң мониторингизин хандырат;

6.38. Яамының эргелеп-башкарылга органдарына болгаш ведомстволуг удуртулганында албан черлеринге адырда кадрлар политиказын, кадрларнын курлаавырын тургузарын болгаш шилдигизин тодадары.

6.39. Яамының културанын болгаш уран чүүлдүн ажылдакчыларынын профессионал белеткелин, эде белеткелин, билиин беддерин болгаш стажировка эртерин органиастаар болгаш чорудар.

6.40. ведомстволуг удуртулганында күрүнөң унитарлыг бүдүрүлгелеринин ажыл-чорудулганын экономикаг анализин кылыр болгаш оларнын ажыл-чорудулганын экономикаг көргүзүлгө бадылаар, ведомстволуг чагырганында организацияларга саң-хөө ажыл-чорудулганын болгаш эт-хөрөңгү комплексинин ажыл-лаанын хыналдаларын чорудар;

6.41. ажыл-чорудулганын доктааткан адырына республиканың тускай сорулгалыг, ведомстволуг, эртем-техниктиг болгаш инновациялыг программаларын болгаш телевиелдеринин күрүнө чагыкчызын хүлээлгезин боттандырат;

6.42. Россия Федерациязының Тыва Республиканың хоойлужудулганын ажыл-лаанын практиказын түнээр болгаш ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга күрүнө политиказын боттандырылганын анализин чорудар.

6.43. Яамының тударына болгаш Яамыга дааскан эргелерин боттандыраарына көрдүнгөн Тыва Республиканың республика бюджетинин саң-хөөлеринин кол башкарыкчызынын болгаш алышкынын хүлээлгелерин боттандырат;

6.44. хамаатыларын хүлээп алышкынын органиастаар, хамаатыларын аас-биле база бизнел делегерлеринин үезинде болгаш долу сайгарылганын, Россия Федерациязының хоойлужудулганын доктааткан хуусаада оларга шитпирилер хүлээп алырын болгаш харыяларын чорударын хандырат.

6.45. бодунуң баш билер айтыргаларының иштинге күрүнө чажыдын тургузууп турар медээлерге камгалалды хандырат.

6.46. Яамының мөөнөзээжин белеткелин, а ол ышкаш оон удуртулганында турар Агентилелдин мөөнөзээжин белеткелинин талазы-биле ажыл-чорудулганын контролон болгаш дүшүрүлгезин хандырат;

6.47. Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулганын дүшүрүр Яамының ажыл-чорудулганын үезинде тургустунуп келген архив документи-леринин четчелээрин, кадагаларынын, үчедунуң болгаш ажыл-лаанын талазы-биле ажылды чорудар.

6.48. суд органдарына Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың Даргазының сонургалдарын төлөөлээр.

6.49. бир эвес Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулганы-биле ындыг эргелер көрдүнгөн болза, ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга өске-даа эргелерин боттандырат.

7. Яамы ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга эргелерин боттандырат сорулга-биле:

7.1. Яамының баш билер айтыргаларына хамаарыштырган шитпирилер хүлээп алырынга эрге-хоойлу документтеринин күрүнө органиарында доктааткан чурум эзугаар негээр;

7.2. Яамының ажыл-чорудулганын адырынга хамаарыштырган айтыргаларын ажылдап кылырынга эртем болгаш өске-даа организацияларын, эртемденерин болгаш специалисттерин доктааткан чурум эзугаар хаара тутар.

7.3. ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга дүшүрүкчү болгаш чөвүлөкчи органдарын, оон иштинде ведомстволар аразынын органдарын тургузар (чөөүлөлдөр, комиссиялар, бөлүктөр, коллегалар).

7.4. Яамының баш билер айтыргаларына хамаарыштырган айтыргалар талазы-биле юридиктиг эргелик черлерге болгаш хуу кижилерге тайылбырлар бээр эргелик болур.

8. Яамы ажыл-чорудулганын доктааттынган адырында Россия Федерациязының хоойлужудулганын доктааткан тааварылгалардан аңгыда, контрол болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелер чорудар эрге чок.

Яамының эргелеринин бо пунктунуң бирги

Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның дугайында

2007 чылдың июль 4 №718 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органдарының структураның өскөрлөгөң-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыр болза:

1. Коштунган капсырылгаларын бадылаар; демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның составын (моон сонугаар — Ведомстволар аразында комиссия), Ведомстволар аразында комиссияның ажилчы бөлүктөр болгаш Ведомстволар аразында комиссияның секретариаты;

2. демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразында комиссияларын дугайында Дүрүм.

2. Ведомстволар аразында комиссияның секретариаты 2007 чылдың ийги чартында ажылдын планын белеткээр.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың октябрь 27-де «Мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссиялар дугайында» №1183 доктаалы, Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 14-те «Чуртталга айтыргаларын

абзазы-биле доктааттынган кызыгаарлаашкыны Яамының болгаш оон структурлуг адыкы кезектеринин кадрлар айтырын болгаш ажыл-чорудулганын организациязынын айтыргаларын шитпирилээринин талазы-биле сайттын эргелеринче таравас.

III. Ажыл-чорудулганын органиастаары
9. Яамының Тыва Республиканың Чазааның Даргазы албан-дужалга томуйлаар болгаш албан-дужалдан хостаар сайнт удуртур.

Сайнт Яамыга дааскан эргелеринин күүселдези болгаш ажыл-чорудулганын доктааткан адырынга күрүнө политиказын боттандырылганы дээш хууда харысалгалык болур.

Сайнт Тыва Республиканың Чазааның албан-дужалга томуйлаар болгаш албан-дужалдан хостаары үш оралакчылыг болур.

Сайнт түр үеде ажылдыг чок турда, эргелеринин күүселдезин оон каны-бир оралакчылыгына дагыр.

Сайттын оралакчыларынын санын Тыва Республиканың Чазаа доктадыр.

10. Яамының структурлуг адыкы кезектеринге киддистер хамааржыр.

11. Сайнт:

11.1 бодунуң оралакчыларынын аразында хүлээлгелерин хуваар.

11.2. Яамының структурлуг адыкы кезектеринин дугайында дүрүмү бадылаар.

11.3. доктааткан чурум эзугаар Яамының болгаш ведомстволуг удуртулганында организацияларын ажылдакчыларын албан-дужалга томуйлаар болгаш албан-дужалдан хостаар.

11.4. Яамыга Тыва Республиканың күрүнөң хамааты албанын эртери-биле холбашкан айтыргаларын күрүнөң хамааты албанын дугайында Россия Федерациязының, Тыва Республиканың хоойлужудулганын дүшүрүр шитпирилээр;

11.5. Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы күш-ажыл телевиеринин фондустунуң болгаш ажылдакчыларынын санынын иштинге Яамының структуразын болгаш штаттыг расписаниязын, Тыва Республиканың республика бюджетинде чогуур үеде көрдүнгөн акшаландырышкынын кемчээлинге ону тударынга чарыгдалдар сметаын бадылаар.

11.6. Яамының оон башкарылганында турар Агентилелдин ажилчинин чыл санында планын болгаш ажыл-чорудулганын көргүзүлгөң, а ол ышкаш оларнын ажыл-чорудулганын дугайында отчеттарын бадылаар.

11.7. доктааткан чурум эзугаар Яамының болгаш оон удуртулганында турар Агентилелдин ажилдакчыларын, доктааткан адырда ажыл-чорудулга чорудуп турар өске-даа кижилерни оларга хүндүлүг аттарын болгаш Тыва Республиканың күрүнө шаңчалдарын тыпсырынның талазы-биле саналдарын кириер;

11.8. Яамының ажыл-чорудулганын организациязынын талазы-биле нормативтиг хөвирлиг дужаалдарын, а оперативтиг болгаш өске-даа хайгаар шитпирилээр айтыргаларга нормативтиг эвес хөвирлиг дужаалдарын болгаш айтышкынынын үндүрүр.

11.9. күшүгү хоойлужудулга дүшүрүр өске-даа эргелерни боттандырат эргелик.

12. Яамының тударында чарыгдаларын акшаландырышкынын ээлчеглиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетинде көрдүнгөн акша-төгөриг-биле чорудар.

13. Яамы Тыва Республиканың Күрүнө сүлдөзин чураан болгаш адын бизнел таңмалыг, өске-даа таңмаларлыг, штампаларлыг болгаш доктааттынган хөвирлиг блянкаларлыг болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулганын дүшүрүр ажыдар агар саннарлыг юридиктиг эргелик чөр болур.

14. Яамының дүжүрүлгезин болгаш эде организациязын күшүгү хоойлужудулга дүшүрүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын шитпири-биле чорудар.

15. Яамының турар чери - Тыва Республика, Кызыл хоорай.

шитпирилээрине мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат айтыргалар талазы-биле ажилчы бөлүктүн составын өскөрүлгелерни кириер дугайында №1180 доктаалын, 2006 чылдың февраль 17-де «Мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың октябрь 27-де №1183 доктаалына өскөрүлгелерни кириеринин дугайында №145 доктаалын, 2007 чылдың март 2-де «Мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың октябрь 27-де №1183 доктаалына өскөрүлгелерни кириер дугайында №322 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппаратынын мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле эргелелинге дагыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын хүлээлгезин күүседип турар Ш. ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 4 №718 доктаалы-биле бадылаан

Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевиелдерни боттандырат талазы-биле Тыва Республиканың

Ведомстволар аразында комиссияның СОСТАВЫ

Ш.В. Кара-рол — Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, даргазы;
Ш.С. Иргит — Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы, даргазын

оралакчызы;
Р.С. Баян — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдынын хүлээлгезин күүседип турар;
А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканын

Чазаның Даргазының оралакчызы; Д.И.Кольченко — Чазан Аппаратының удуртукчузунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының эрге-хоойлу эксперт-тазы болгаш хоойлудуулу системаларды эргелелдин начальниги; В.А.Кочергин — Чазаның Аппаратының удуртукчузу — Тыва Республиканың сайыды; С.Х.Монгуш — «Россельхозбанк» ААН-ның Тывада регионалдык салбырының директору (чөпшээрешкени-биле); П.А.Морозов — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыды; В.С.Неделин — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы; А.Д.Ооржак — Тыва Республиканың кадык камгалап сайыды;

А.Б.Свинцов — Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыды; С.И.Тен — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы — Тыва Республиканың экономика сайыды; Б.А.Тугур-оол — Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының эргелекчизи; Р.Н.Хайманова — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлудуула палатазының депутаты (чөпшээрешкени-биле); В.Т.Ховалыг — Тыва Республиканың чер болгаш өмчү харылзааларының сайыды; И.В.Чучеев — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы.

А.А.Васильева — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары; В.С.Куулар — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары;

Е.С.Салчак — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин начальнигиниң оралакчызы; А.Б.Талтаев — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 1 №718 доктаалы-биле бадыйлаан

Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Ведомстволар аразында комиссияның ажилчын бөлүктөрүнүн СОСТАВЫ

«Кадыкшыла» мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле ажилчын бөлүк
Н.Н.Воверен — Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының бирги оралакчызы, удуртукчузу;
А.А.Васильева — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары;
А.Ш.Бодур-Ооржак — Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының оралакчызы;
Ю.А.Килжиков — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының бирги оралакчызы;
Л.М.Ооржак — кишиниң чагай чоруу болгаш хөргекчилериниң эргезин камгалап адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдык албанын Тыва Республика талазы-биле Девискээр эргелелдин удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);

М.Д.Оюн — Таңды кожунунун төп эмнелгезиниң улуг эмчизи (чөпшээрешкени-биле);
Т.И.Лерухина — медицинаның ыяп-ла камгаладылганын Тываның республика фондузунун күүседикчи директору (чөпшээрешкени-биле);
«А.А.Салчак — Каа-Хем кожунун чагыргазының даргазы (чөпшээрешкени-биле);
О.Н.Суван-оол — Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының оралакчызы;
А.В.Сухов — социал хөгжүлдө болгаш кадык камгалап адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдык албанын Тыва Республика талазы-биле Девискээр органының удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
А.А.Шинит — кадык камгалап болгаш социал хөгжүлдө адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдык албанын Тыва Республика талазы-биле Девискээр органының удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле).

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 1 №718 доктаалы-биле бадыйлаан

Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның дугайында ДҮРҮМ

1. Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссиясы (моон соңгаар-Ведомстволар аразында комиссия) дүүш-түрүлгө органы болур болгаш «Өөредилге», «Кадыкшыла», «Россияның хамаатыларынга-таарымчалыг болгаш чагаайжыттыг чурттаар оран-саваа», «Агроулетпүр комплексиниң хөгжүлдөзү» мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап айтырылгалар талазы-биле тус чер бот-башкарылга органнары биле күүседикчи эрге-чагырганың федералдык органнарының республиканың эрге-чагырга органнары-биле кады ажилдажилганы хандырагы-биле тургустунган;
2. Ведомстволар аразында комиссия бодунун ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын, а база амгы бо Дүрүмнү удуртулга болдулар;
3. Ведомстволар аразында Комиссияның кол сорулгазы болза:

гаш хемчеглерин, аргаларын, хевирлерин тодурадыр талазы-биле.
4. Ведомстволар аразында комиссияны эргези:
- республиканың ямыларындан болгаш ведомстволардан, Тыва Республикада федералдык эрге-чагырганың девискээр органнарындан эргежок чугула информацияны тургустунган чурум-биле негеп алыр
- республиканың ямыларының болгаш ведомстволарының, Тыва Республикада федералдык эрге-чагырганың девискээр органнарының удуртукчуларын дыңнаар (чөпшээрешкени-биле);
- харылзаштырылга хуралдарын болгаш ажилчын ужуражылгаларын тургустунган чурум-биле организаастаар болгаш эрттирер;
- эртем-шынчыл болгаш өөредилге албан черлериниң, хөй ниити каттыжышкыннарының база организацияларын, Тыва Республикада федералдык эрге-чагырганың девискээр органнарының (чөпшээрешкени-биле) специалисттерин Ведомстволар аразының комиссиязының ажилынга кириштирер.
5. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы бадыйлаан ажил планында дүүштүр Ведомстволар аразында комиссия бодунун ажил-чорудулгазын боттандырып чорудар
6. Ведомстволар аразында комиссия хуралын айда бир деп эвээш эвес катап, ажилчын бөлүктөр ийи айда бир катап эрттирер. Ведомстволар аразында комиссияның хуралын Ведомстволар аразының комиссиязын даргазы, азы оон даалгазы-биле дарганың оралакчызы эрттирер.
Бир эвес оон хуралыга кижигүннериниң чартыындан хөйү олуржуп турар болза, Ведомстволар аразында комиссияның хуралын бүрүн эргелик болур деп санаар.
7. Ведомстволар аразында комиссияның хуралына олуржуп турар кижигүннериниң хөйүнүн үнү-биле Ведомстволар аразында комиссияның шитпирин хүлээп алыр. Үн деңгежи берген таварылгада Ведомстволар аразында комиссияның даргазының үнү күштүг болур.
Ведомстволар аразында комиссияның хуралына хүлээп алган шитпирин протокол-биле долдулар, хуралдын даргазы атты салыр. Эргежок чугула таварылгада шитпирни эрге-хоойлу актызының телевилели хевиринге долдураш, тургустунган чурум-биле Тыва Республиканың Чазанче кириер.
8. Бодунун бүрүн эргезинге дүүштүр хүлээп алган Ведомстволар аразында комиссияның шитпирни, Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының күүседири албан болур.
9. Мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның ажилчын бөлүктөр Ведомстволар аразында комиссияның планыга дүүштүр ажылдаар.
10. Ведомстволар аразында комиссияның ажил-чорудулгазының организаастыг-техниктиг хандырылганын Тыва Республиканың Чазаның Аппараты боттандырып чорудар

«Өөредилге» мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле ажилчын бөлүк

Л.А.Мурзаева — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының оралакчызы, удуртукчузу;
Е.С.Салчак — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдер талазы-биле эргелелдин начальнигиниң оралакчызы, секретары;
Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэриниң социал политика талазы-биле оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);
У.Т.Даваа — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;
У.С.Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем, аныктар политиказының сайыды;

дының оралакчызы;
А.С.Ооржак — Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының ямызының эргелел начальниги;
С.О.Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының бирги оралакчызы;
Т.О.Санчаа — Тыва Республиканың Күрүнө лицейиниң директору (чөпшээрешкени-биле);
Н.К.-К.Ховалыг — Тыва Республиканың Чазаның чанында кадрларны белеткээр болгаш билим бодидер Тываның күрүнө институтунун ректору (чөпшээрешкени-биле).

- демографтыг политика болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле ямыларын болгаш ведомстволарының саналдарын сайгарып көөр, а база ону боттандырагыч чоруткан сумелерни Тыва Республиканың Чазаның хуралына сайгарып көөр;

планнатыг үеде акшаландырышкынның хемчээлин федералдык органнарга камгалаарыга, демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап айтырылгаларны сайгарып чугаалажыр талазы-биле хемчеглерге комиссияның кижигүннерин кириштирер;
- федералдык органнарга демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле саналдарны белеткээр, оон ичинде демографтыг политика болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Чөвүлгө;

«Россияның хамаатыларынга-таарымчалыг болгаш чагаайжыттыг чурттаар оран-саваа» мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле ажилчын бөлүк

М.Д.Монгуш — Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыдының бирги оралакчызы, удуртукчузу;
В.С.Куулар — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары;
Ч.А.Бад — Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы;
Б.Д.Байыр-оол — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының экономика, сан-хөө болгаш адырлар хөгжүлдөзүнүн эргелелин килдис начальниги;
О.В.Доржу — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;
В.С.Долмажал — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының экономика, сан-хөө болгаш адырлар хөгжүлдөзүнүн эргелелин килдис начальниги;
«Агроулетпүр комплексиниң хөгжүлдөзү» мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле ажилчын бөлүк

А.Л.Лолсан — «Тыва Республиканың чуртталга чээлизиниң ипотека талазы-биле агенттели» ККБ-ниң директору (чөпшээрешкени-биле);
Р.Б.Монгуш — Тыва Республиканың Чер болгаш өмчү харылзаалар ямызының килдис начальниги;
С.К.Ондар — Кызыл кожунунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);
М.К.Хөртөк — Тыва Республиканың Чазаның Капитал тудуг эргелелинниң начальниги;
М.В.Шмаков — Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыдының оралакчызы.

уругларга күрүнө деткимчезин кириштирер демографтыг политиканың кол угуланышкын ажилдап килээр болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Чазанга саналдарны белеткээр, а база ону боттандырап чадаларын бол-

уругларга күрүнө деткимчезин кириштирер демографтыг политиканың кол угуланышкын ажилдап килээр болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Чазанга саналдарны белеткээр, а база ону боттандырап чадаларын бол-

«Агроулетпүр комплексиниң хөгжүлдөзү» мурнады хөгжүдөр национал телевилелди боттандырап талазы-биле ажилчын бөлүк

А.А.Арандол — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм сайыдының оралакчызы, удуртукчузу;
А.Б.Талтаев — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин килдис начальниги, секретары;
В.М.Гончаров — Бин-Хем кожунунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);
О.В.Доржу — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;
В.М.Девяткина — Тыва Республиканың Экономика сайыдының кол специалистизи;
М.С.Сат — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм сайыдының дузалакчызы;

С.Д.Донган — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле эргелелдин начальниги;
С.Д.Монгуш — Кызыл кожунунун көдээ ажил-агый эргелелинниң начальниги (чөпшээрешкени-биле);
Ч.Ш.Чыдым — «Россельхозбанк» ААН-ның Тывада регионалдык салбырының чээли болгаш инвестиция килдизиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле);
Р.Б.Чысыма — РЭАКЭ-ниң Сибирь салбырының Тывада көдээ ажил-агыйның эртем-шынчыл институтунун директору (чөпшээрешкени-биле);

«2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези» республиканың сорулгалыг программаның дугайында

2007 чылдың июль 14 №739 Кызыл хоорай

«Көдээ ажил-агыйны хөгжүдөр дугайында» 2006 чылдың декабрь 29-та 264-ФХ дугаарлыг Федералдык хоойлууну, «Тыва Республика көдээ ажил-агый бүдүрүлгелерини күрүнө деткимчезин дугайында» 2004 чылдың декабрь 29-та 1103 дугаар Тыва Республиканың Хоойлууну, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың апрель 11-де «Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйны хөгжүлдөзүнүн талазы-биле бирги ээлчегин хемчеглериниң дугайында» 2 дугаар айткалы күүседири-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

2. «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези» республиканың сорулгалыг программаның күрүнө чагыкчызы Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чөм ямызы деп тодарадыр.
3. ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының ямызы бо доктаалды «Шың» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парладыр.
4. Ук доктаалдын күүселдезин Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономика хөгжүлдө эргелелинге дагыр.

Демографтыг политика талазы-биле ажилчын бөлүк

А.П.Дамба-Хуураң — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы, удуртукчузу;
Т.М.Курганская — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономика хөгжүлдө айтырылгаларының талазы-биле эргелелдин начальнигиниң оралакчызы, секретары;
А.К.Артына — Тыва Республиканың экономика сайыдының бирги оралакчызы;
А.А.Васильева — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр национал телевилелдер талазы-биле эргелелдин килдис начальниги;
Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);
О.В.Доржу — Тыва Республиканың Сан-хөө сайыдының оралакчызы;
С.Д.-К.Кенден — Россия Федерациязының

Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбырының эргелекчизиниң оралакчызы (чөпшээрешкени-биле);
О.Д.Куулар — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы;
О.С.Омзар — медицина-генетика албанының талазы-биле №3 республика эмнелгезиниң кол эмчииниң оралакчызы;
У.-К.С.Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының сайыдының оралакчызы;
О.Н.Суван-оол — Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының оралакчызы;
В.Д.Талтаева — күрүнө статистиказының Федералдык албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле).

1. «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези» республиканың сорулгалыг программаны бадыйлаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 14-те №739 доктаалы-биле бадыйлаан

«2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези» республиканың сорулгалыг ПРОГРАММАЗЫ

«2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези» республиканың сорулгалыг программаның ПАСПОРТУ

Программаның ады — «2007 чылда Тыва Республиканың агроулетпүр комплекзинге күрүнө деткимчези»
Ажилдап кылдырыгач үндөзүнер — «Көдээ ажил-агыйны сайзырадырының дугайында» 2006 чылдың декабрь 29-та №264-ФХ Федералдык хоойлу;
— «Тыва Республиканың көдээ ажил-агый

бүдүрүлгелериниң күрүнө деткимчези» 2004 чылдың декабрь 29-та №1103-ДХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузу;
— 2002 чылдың декабрь 3-те РФ-тин Чазаның «2010 чылга чедир көдээ социал хөгжүлдөзү» №858 доктаалы;
— «Тыва Республика көдээ ажил-агыйны хөгжүдөр талазы-биле бирги ээлчегин хем-

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың июль 1 №718 доктаалы-биле бадыйлаан

Демографтыг политиканы болгаш мурнады хөгжүдөр национал телевилелдерни боттандырап талазы-биле Тыва Республиканың Ведомстволар аразында комиссияның секретариатының СОСТАВЫ

С.Д.Донган — Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының мурнады хөгжүдөр

национал телевилелдер боттандырап талазы-биле эргелелдин начальниги, удуртукчузу;

Чеглери Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың апрель 11-де 2 дугаарлыг Чарлыы;
— «2003-2010 чылдарда көдээниң социал хөгжүлдези» республиканың сорулгалыг программаның дугайында Тыва Республиканың Чазаның 2002 чылдың июнь 10-да 347 дугаар доктаалы

Программаның дүүштүрүчүзү — күрүнө чегилчези — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы;

Программаның кол ажылдап кылганнар — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы;

Тыва Республиканың Экономика яамызы;
Программаның кол күүседичилери — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы;

Программаның сорулгалары: — көдээниң чурттакчыларының чурттап орап деңгелин өстүрер болгаш ажилче хаара тударын улгаттырары, көдээ девищээрлериниң доктаамал хөгжүлдези;

— көдээ ажил-агыйның мурнады хөгжүдөр адырларының дүрген хөгжүлдезинден, көдээ ажил-агыйның чаартканындан (модернизастаанындан) болгаш сан-хөө талазы-биле турум байдалындан көдээ ажил-агый барааннарынның чижилгелиг деңгелин бедидер

Программаның кылып чорудар ажылдары — көдээниң инженер инфраструктуразын болгаш социал күш-шыдалын катал тургузар болгаш өстүрер, көдээ чурттакчы чонунун ажил-биле хандырылганын улгаттырбашаан республиканың көдээ девищээрлериниң доктаамал хөгжүлдезинге үндэзиннерни тургузар;

— мурнады хөгжүдөр адырларының дүрген сайыраарын хандыраар;

— сүт, этти долузу-биле болбаазырадыр байдалды тургузар;

— чээли курлавырларын ажыглаарын калбартыр, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн аш-ахландырышынын экиждер талазы-биле хемчеглерин күсели-биле республиканың көдээ ажил-агыйның сан-хөө талазы-биле доктаамал байдалын бедидер;

Боттандыраар чадалары болгаш хуусаалары — 2007 чыл

Аш-ахландырышынын дөстери болгаш хемчээли — 2007 чылда программаның аш-ахландырышынын ниити хемчээли — 212,883 млн. рубль, оон иштинде:

— федералдыг бюджеттен — 50,0 млн. р;
— республика бюджетинден — 112,883 млн. р;
— бюджеттен дашкаар дөстөр — 50,0 млн. р

Программаны боттандыраарындан манал турар түнелдер —

— республиканың көдээ чурттакчы чонунун чурттап орап деңгелин бедидер;

— көдээ ажил-агыйның ажыглап турар шөлдериниң алектини бедидер, адырның ажылынын орулгалыг болурун хандыраар;

— көдээ ажил-агыйда ажилдың бүдүрүкчүлүгү өстүрер

Программаны боттандыраарының удуртулгазы болгаш оор күүседизин хынаары — Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы Программаның боттандыраарын дүүштүрер;

Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы Программаның боттандыраарынын дугайында илеткелди Тыва Республиканың Чазаның бээр

1. Программа аргазы-биле шиптирлээр эргежон чугулазынын чылдагааны болгаш чидиг айтырыларының допчузу «Көдээ ажил-агыйның сайыраарынын дугайында» 2006 чылдың декабрь 29-та №264-ФХ Федералдыг Хоойлу, «Тыва Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн күрүнө деткимчези» 2004 чылдың декабрь 29-та №1103-ДХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузу, РФ-тин Чазаның «2010 чылга чедир көдээниң социал хөгжүлдези» 2002 чылдың апрель 3-те №858 доктаалы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республикага көдээ ажил-агыйның хөгжүдөр талазы-биле бирги ээлеги хемчеглери» 2007 чылдың апрель 11-де 2 дугаар Айттыгы, Тыва Республиканың Чазаның «2003-2010 чылдарда көдээниң социал хөгжүлдези» республиканың сорулгалыг программаның дугайында» 2002 чылдың июнь 10-да 347 дугаар доктаалы езугаар Программаны ажылдап кылган

Программа 2007 чылда Тыва Республиканың

агроүлетпур комплекзиниң күрүнө деткимчезиниң сорулгалары, кылып чорудар ажылдары болгаш угуланышынын, көрдүнгөн хемчеглериниң боттандыраарынын механизминин болгаш аш-ахландырышынын, ук хемчеглериниң түнелдериниң көргүзүү тодаралыг турар

Көдээ ажил-агый — республиканың экономиказының мурнуку адыры. Оон деңгизүүру ниити девищээр продуктунун 14,1 хуузу ээлеп турар. Көдээде 150,4 муң кижи чурттап турар, ол болза республиканың ниити чурттакчы чонунун 48,8 хуузу. Көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнде 25 муң кижи ажилдап турар, азы өскээр чугаалаарга, республиканың экономиказында ажилдап турарларын 24 хуузу. 2000 чылдан 2006 чылга чедир көдээ ажил-агыйның ниити бүдүрүкчүлүү 12,7 хуу болуп турган. Бода малдың бажы 10,6 хуу, шээр мал 15,5, чылгы 5,2, иен болгаш сыйын бажы 40,5 хуу, хаан бажы 2 катал өскөн. Эт, сүт, дүк бүдүрүлгези турумчаан. Тараа джүдү 11,6 биле 25,9 муң тоннанын аразында чоруп турар. Картофельдин джүдү 1,8 катал, ногаа аймаанын 2,3 катал өскөн

Суурда ажил шилип алыр арга чогундан болгаш көдээ ажил-агыйның экономиказын өздүлдези оожум болганындан көдээниң чурттакчы чонунун чурттап орап деңгели куду болуп турар. 2006 чылда көдээ черде хуу ажил-агыйларда ажыглап турар курлавырлар 3481 рубль, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнде ажилдап турарларын айда ортумак шалыны 1767 рубль болган

Республикада көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн хемчээлин катал тургузарынын оожум чоруп турарынын кол чылдагааны:

— кол фондустарның чаартылганы оожум темпиде чоруп турарында;
— көдээ ажил-агыйның бүдүрүкчүлөрүнүн бараан саарарында бергедежил турарында, рынок инфраструктуразынын хөгжүлдезиниң чедир хандырыныында;
— мал азыраар комплекстер тургузар чээли алырда долага салыр өңчү чок болганында;
— көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн доктаамал сан-хөө чогу;

— бедик мергежилдик удуртукчулар болгаш массалыг мергежилдик ажилдакчы кадрлар чедишпезинде

2007 чылда Тыва Республиканың агроүлетпур комплекзиниң күрүнө деткимчезиниң кол сорулгалы көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн материалдыг болгаш сан-хөө курлавырлар-биле хандырып тургаш, көдээ ажил-агыйның шип-чөгир болгаш үрө-түннелдик хөгжүдөрү

2. Кол сорулгалары болгаш утказы, Программаны күүседир хуусаалары болгаш чадалары

Программаның сорулгаларына:

— көдээде девищээриниң турум хөгжүлдезин хандыраары, чурттакчы чонунун чурттап орап деңгелин бедидер болгаш ажилче хаара тударын бедидер;

— республикада бүдүрүп турар көдээ ажил-агый барааннарынның чижилгеле киржиш шыдаар деңгелин бедидер;

Салдыңган сорулгалары чедип алыры-биле дараазында ажилдары кылып чорудар: көдээ чурттакчы чонун ажил-биле хандыраарын чедип ап, чурттакчы чонунун орулгалыг өстүрүп, чонунун чурттап орап деңгелин бедит-кеш, көдээде девищээриниң турум хөгжүлдезинге эптиг байдалды тургузар. Көдээ черге чуртталга бажынаарынын туудун, оон иштинде аныяк өг-бүлелери бажын-биле хандыраар; кол фондустарны чаартканы болгаш модернизастааны-биле, бүдүрүкчүлүгү күштү чөптү ажыглаарын көдөрбүшөөн, мурнады хөгжүдөр адырларын, эң ылагы мал ажылынын сайыраалын чедип алыр;

чээли курлавырларын алыр эптиг аргалары калбарткаш, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн сан-хөө талазы-биле күтүртээр хемчеглерини боттандырышан, көдээ ажил-агыйның сан-хөө талазы-биле турум байдалын көдөрер; чаа, модернизастатынган бүдүрүкчүлөрү тургузары-биле мөөрей хевиринге инвесторларын, оон иштинде даштыкы инвесторларын база кириштирер

Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның социал-экономика хөгжүлдезиниң баазалыг көргүзүлгери Программаның боттандыраарынын түнелинде көскү экиждер. Оларның баш удур санааны-биле хөгжүлдези дараазында таблицкада киридинген.

Кол көргүзүлгөр	Хемчээли	2006 ч отчет	2007 ч үнелел
Ажил-агыйның шулту хевирлеринге көдээ ажил-агыйның ниити продукциязы	млн рубль	2652	2950
Ажил-агыйның шулту хевирлеринге көдээ ажил-агыйның продукциязынын индекси	мурунку чылга %	100,1	101,7
Мал ажил-агыйның ниити продукциязы	млн рубль	1854	2070
Мал ажил-агыйның ниити продукциязынын индекси	мурунку чылга %	101,9	102,2
Аш-чем аймаанын бүдүрүлгезиниң үлүү, суксуннар бүдүрүлгези-биле, АУК кол капиталга инвестициялар	млн рубль	22,9	62,9
Көдээ чуртталга бажынаарын ажыглап кирип турары	муң кв м	4,1	25

3. Программаны боттандыраар механизминер болгаш программа хемчеглериниң системазы

3.1 Көдээниң социал-инженер инфраструктуразын хөгжүдөр талазы-биле комплекстик хемчеглер

Сорулгалы — республиканың көдээ чурттакчыларының амыдыралынын деңгелин экиждер болгаш көдөрер, көдээ черлерге социал-демографтыг байдалдың экижининге эптиг байдалды тургузар

Кылып чорудар ажылдар:

— көдээ чурттакчыларның амыдырал-чурттаар байдалын экиждер, көдээде ажил-

агроүлетпур комплекзиниң күрүнө деткимчезиниң сорулгалары, кылып чорудар ажылдары болгаш угуланышынын, көрдүнгөн хемчеглериниң боттандыраарынын механизминин болгаш аш-ахландырышынын, ук хемчеглериниң түнелдериниң көргүзүү тодаралыг турар

Көдээ ажил-агый — республиканың экономиказының мурнуку адыры. Оон деңгизүүру ниити девищээр продуктунун 14,1 хуузу ээлеп турар. Көдээде 150,4 муң кижи чурттап турар, ол болза республиканың ниити чурттакчы чонунун 48,8 хуузу. Көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнде 25 муң кижи ажилдап турар, азы өскээр чугаалаарга, республиканың экономиказында ажилдап турарларын 24 хуузу. 2000 чылдан 2006 чылга чедир көдээ ажил-агыйның ниити бүдүрүкчүлүү 12,7 хуу болуп турган. Бода малдың бажы 10,6 хуу, шээр мал 15,5, чылгы 5,2, иен болгаш сыйын бажы 40,5 хуу, хаан бажы 2 катал өскөн. Эт, сүт, дүк бүдүрүлгези турумчаан. Тараа джүдү 11,6 биле 25,9 муң тоннанын аразында чоруп турар. Картофельдин джүдү 1,8 катал, ногаа аймаанын 2,3 катал өскөн

Суурда ажил шилип алыр арга чогундан болгаш көдээ ажил-агыйның экономиказын өздүлдези оожум болганындан көдээниң чурттакчы чонунун чурттап орап деңгели куду болуп турар. 2006 чылда көдээ черде хуу ажил-агыйларда ажыглап турар курлавырлар 3481 рубль, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнде ажилдап турарларын айда ортумак шалыны 1767 рубль болган

Республикада көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн хемчээлин катал тургузарынын оожум чоруп турарынын кол чылдагааны:

— кол фондустарның чаартылганы оожум темпиде чоруп турарында;

— көдээ ажил-агыйның бүдүрүкчүлөрүнүн бараан саарарында бергедежил турарында, рынок инфраструктуразынын хөгжүлдезиниң чедир хандырыныында;

— мал азыраар комплекстер тургузар чээли алырда долага салыр өңчү чок болганында;

— көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн доктаамал сан-хөө чогу;

— бедик мергежилдик удуртукчулар болгаш массалыг мергежилдик ажилдакчы кадрлар чедишпезинде

2007 чылда Тыва Республиканың агроүлетпур комплекзиниң күрүнө деткимчезиниң кол сорулгалы көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн материалдыг болгаш сан-хөө курлавырлар-биле хандырып тургаш, көдээ ажил-агыйның шип-чөгир болгаш үрө-түннелдик хөгжүдөрү

2. Кол сорулгалары болгаш утказы, Программаны күүседир хуусаалары болгаш чадалары

Программаның сорулгаларына:

— көдээде девищээриниң турум хөгжүлдезин хандыраары, чурттакчы чонунун чурттап орап деңгелин бедидер болгаш ажилче хаара тударын бедидер;

— республикада бүдүрүп турар көдээ ажил-агый барааннарынның чижилгеле киржиш шыдаар деңгелин бедидер;

Салдыңган сорулгалары чедип алыры-биле дараазында ажилдары кылып чорудар: көдээ чурттакчы чонун ажил-биле хандыраарын чедип ап, чурттакчы чонунун орулгалыг өстүрүп, чонунун чурттап орап деңгелин бедит-кеш, көдээде девищээриниң турум хөгжүлдезинге эптиг байдалды тургузар. Көдээ черге чуртталга бажынаарынын туудун, оон иштинде аныяк өг-бүлелери бажын-биле хандыраар; кол фондустарны чаартканы болгаш модернизастааны-биле, бүдүрүкчүлүгү күштү чөптү ажыглаарын көдөрбүшөөн, мурнады хөгжүдөр адырларын, эң ылагы мал ажылынын сайыраалын чедип алыр;

чээли курлавырларын алыр эптиг аргалары калбарткаш, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөрүнүн сан-хөө талазы-биле күтүртээр хемчеглерини боттандырышан, көдээ ажил-агыйның сан-хөө талазы-биле турум байдалын көдөрер; чаа, модернизастатынган бүдүрүкчүлөрү тургузары-биле мөөрей хевиринге инвесторларын, оон иштинде даштыкы инвесторларын база кириштирер

Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның социал-экономика хөгжүлдезиниң баазалыг көргүзүлгери Программаның боттандыраарынын түнелинде көскү экиждер. Оларның баш удур санааны-биле хөгжүлдези дараазында таблицкада киридинген.

Ады	2007 ч
Малдың баш саны - ниитизи-биле, муң баш	58,4
Оон иштинде төрүүр мал баш саны, муң баш сүт бүдүрүлгези, муң тонна	26,2 54,6

Хемчеглерниң киржикчилери: көдээ ажил-агый организациялары, сүттүг мал азырап турар арат ажил-агыйлары

Программаны хемчеглерин боттандыраар механизминер: сүттүг мал өстүрериниң хөгжүлдези адырның сан болгаш шынар талазы-биле көргүзүлгери катал тургустунары-биле чаа азы-биле күсеттинер

Саар инектериниң баш санын катал тургузарына республикада үнелиг симментал уксаа мөөңеттинген муракжы уксаалыг фермаларын айтыр: Би-Хем кожунда «Ива» КБК, Шойгу аттыг «Валгазы» КБК, Таңды кожунда «Сосновское» АБА-а, Каа-Хем кожунда «Каа-Хемское» МУБ

Айттыг фермалар республиканың сүт-бараан фермаларын уксаалыг аныяк мал-биле хандыраарында бергедежил турар

Уксаажиридиг болгаш бүдүрүкчүлүгү шынарын көдөрер-биле чурттум боумец селекциянын симментал бүдүрүкчү-бугаларынын үрелин ажылаары көрдүнгөн

Республика бюджетиниң аш-ахландырышынын республиканың сүт-бараан фермаларын эде тургузар талазы-биле ажилдың смета езугаар өртүнүн 50 хуузу дуглаарынче чоруур

Хуу ажил-агыйларда малдың уксаазын экиждеринге тарып боозадырын ажылаары көрдүнүп турар

Бир дугаарында хайнакташтырган малды эки азыраанда болгаш хемчегеринден сүт бараанын хөйну алыр деп даап бодап турар. Ындыг сорулга-биле хайнакташтырган аныяк малды 1,5 -2 айлында коданче кирип, куду хемчээлдиг температурага чаңчыктырып өстүрер планнаан

Чыл дургузунда саар малдың чеминиң рационунда кадыг чемнерин деңгизүүрү 26 хуузуна чедэ бээр, хоолулук чемнер — 29 %, ногаа — 25 % чедир болгаш концентраттар — 20-25 % Мал чеминиң шынарын экиждер-биле сүт-бараан фермаларына силос болгаш сенажы бөлөткээр, сигени бөлөткээриниң үезин болгаш технологиянын сагышы көрдүнүп турар

3.4 Эпизоотияг байдалдарга (хемчеглер) удур хемчеглерни эрттирер талазы-биле хемчеглерни комплекстик

Сөөлгү 3 чылдарың дургузунда карантинниг болгаш онза айылдыг аарыглар талазы-биле хемчеглер талазы-биле байдал Тыва Республикада күжеништинин 2006 чылда Убса-Нур хөлде черлик дириг амытаннарынның аразынга куш грипинин неперезин бүрүктеттинген. Хемчеглериниң үезинде 3749 куштар өлгөн болгаш ууттаттынган. Куш грипинин тыылыган дөзүн чок кылырына дүрген хемчеглерин кылып чоруткан

Республикада сибирь яязызы талазы-биле

Хемчеглерниң киржикчилери: РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы, ТР-нин Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы, тус чер бот-башкарылганынын органдары, ажил-агый удуртукчулары, көдээ чурттакчы чон — Программаның чамдык чадаларын болгаш хемчеглерин боттандыраар албан черлери

Программаның хемчеглерин боттандыраар механизми: көдээ чурттакчылыг черлерге доктаамал ажилдаары-биле көжүп келген азы көдээде чурттап ажилдап турар Тыва Республиканың хамаатылары бо хемчеглерниң комплекзиниң талазы-биле күрүнө деткимчезин алыр кижилер болур

Программаны аш-ахландыраар байдалдары: Федералдыг бюджеттин, республика бюджетиниң болгаш бюджеттен дашкаар дөстөрүн күсели-биле программаның аш-ахландырышынын чорудар

3.2 Көдээ ажил-агыйның барааннарын болбаазырадырын хөгжүдөр талазы-биле комплекстик хемчеглер

Аш-чем болгаш аш-чем болбаазырадыр үлетпур дараазында улут болгаш ортумак бүдүрүлгелер-биле: «Тыва сүт» КУБ, «Мажалык» КУБ, «Макарон» бүдүрүлгези КУБ, «Кызылсаа» куш фабрикасы КУБ, «Кызылдың илбэ завод» КУБ, «Хову-Аксинин хлебазоду» МУБ, «Урянхай» АУК КХН, «Ал-Доурактың хлебазоду» ААН, «ЭДОММИ» ААН, «Тыва балык ажил-агый» КУБ, «Тыва балык ажил-агый» КХН болгаш өске Улуг болгаш ортумак бүдүрүкчүлөрүнүн үлүү 30 хуу

Аш-чем бүдүрүлгезиниң хемчээли 2006 чылга деңгээрге, 2006 чылда 2,5 катал өскөн болгаш 558,7 млн рубль болган. Аш-чем бүдүрүлгези биле көдээ ажил-агый барааннарынның бүдүрүлгезиниң хемчээлин деңгизүүрү 21

Продукциянын ады	2006 ч	2007 ч
Эт болгаш I-ги категориянын субпродуктулары, тонна	2309	2500
Эттен кылган полуфабрикаттар, тонна	734	800
Колбаса кылгалары, тонна	301	330
Сүттен кылган аш-чем аймаа, тонна	2171	2500

Хемчеглерниң комплекзиниң киржикчилери: аш-чем болгаш аш-чем болбаазырадыр үлетпурнун бүдүрүкчүлери, көдээ ажил-агый хергелекчилер кооперативтери, көдээ ажил-агый бараан бүдүрүкчүлери, арат ажил-агыйлары, хууда ажил-агыйлыг хамаатылар

Программаны хемчеглерин боттандыраарынын механизмин кирипде езугаар боттандыраар

3.3 Сүт-бараан мал ажылынын хөгжүлдези

Сорулгалы — уксаа-хайнактажылга ажылынын дараазында угуланышынын кичээниги саягы сүт-бараан бүдүрүлгезин, малды ту-

Ады	2007 ч
Малдың баш саны - ниитизи-биле, муң баш	58,4
Оон иштинде төрүүр мал баш саны, муң баш сүт бүдүрүлгези, муң тонна	26,2 54,6

Хемчеглерниң киржикчилери: көдээ ажил-агый организациялары, сүттүг мал азырап турар арат ажил-агыйлары

Программаны хемчеглерин боттандыраар механизминер: сүттүг мал өстүрериниң хөгжүлдези адырның сан болгаш шынар талазы-биле көргүзүлгери катал тургустунары-биле чаа азы-биле күсеттинер

Саар инектериниң баш санын катал тургузарына республикада үнелиг симментал уксаа мөөңеттинген муракжы уксаалыг фермаларын айтыр: Би-Хем кожунда «Ива» КБК, Шойгу аттыг «Валгазы» КБК, Таңды кожунда «Сосновское» АБА-а, Каа-Хем кожунда «Каа-Хемское» МУБ

Айттыг фермалар республиканың сүт-бараан фермаларын уксаалыг аныяк мал-биле хандыраарында бергедежил турар

Уксаажиридиг болгаш бүдүрүкчүлүгү шынарын көдөрер-биле чурттум боумец селекциянын симментал бүдүрүкчү-бугаларынын үрелин ажылаары көрдүнгөн

Республика бюджетиниң аш-ахландырышынын республиканың сүт-бараан фермаларын эде тургузар талазы-биле ажилдың смета езугаар өртүнүн 50 хуузу дуглаарынче чоруур

Хуу ажил-агыйларда малдың уксаазын экиждеринге тарып боозадырын ажылаары көрдүнүп турар

4 Программаны хандылар курлаавылары
Программаның хемчеглериниң акшаландырышының федералдыг, республика бюджеттеринден болгаш бюджеттен дашкаар дестерден хандылары көрдүнген.

Өртектениң баш удур өске чылдарда денелин көргөш, Программаның акшаландырышының ниити хемчээли - 212,883 млн рубль, оон иштинде федералдыг бюджеттен - 50,0 млн р., республика бюджетинден - 112,883 млн р., бюджеттен дашкаар дестер - 50,0 млн р.

5 Программаны ботландырышын болгаш оон ажык-дузанын үнөлээни
Ук Программаны ботландырышын ажык-дузаны:

- сүт, эт бүдүрүлгезин чылда 2,0 муң тонна өстүрери;

- эттин болгаш 1-ги категорияның субпродуктуларының бүдүрүлгези 34 хууга чедир, сүттен кылган аш-чемнин - 35 хууга чедир, балык аймаанын - 2 хууга, арага аймаан кударының хемчээли 31 муң дал чедир өстүрери;

- республиканың кожуннарына 160 чаа ажылчын олуттарны тургузары;

- 800 ажык тонна мал чемин белеткээри;

- республика бюджетинче немелде 256 млн рубль түнүг акшаны кириери;

- сүтүг мал коданын 250 баш санга чаартып

6 Программаның удуртулгазын организастаары болгаш оон ботландырышы

кынын контролдаары

Программаның ботландырышын Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы ботландырат.

Бюджеттен акшаландырышкын Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызынын болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырганының бүрүн эргелиг органдарының аразында дугуржулга езугаар чорутунар. Дугуржулгага Тыва Республиканың бюджетинче трансферт акшалары шилчидер байдалдарны болгаш Тыва Республиканың бюджетинден акшаландырышының хемчээлин тодарадар.

Программаны ботландырып турарын болгаш ол сорулга-биле аңгылаан акшаландырышының хемчээли чырып турарын хынаары-биле Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы Тыва Республиканың ажыл-агый сайтында Программаны ботландырышын аңгылаан акшаландырышының болгаш оун алганның дугайында медээлери бөрип турар.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы Тыва Республиканың Экономика яамызыга Программаның ботландырышын дугайында, Тыва Республиканың Сан-хөө яамызыга бюджет акшаландырышының ажыл-агыйның дугайында отчеттарны квартал санында 2008 чылдың май 15-ке чедир бээр. Тыва Республиканың Чазааның Программаны ботландырышын дугайында илеткедди бээр болгаш массалыг информация чепсектеринге парлаар.

«2007 чылда Тыва Республиканың агролетпур комплекзинге курене деткимче» республиканың сорулгалыг программазынга кириилде

«2007 чылда Тыва Республиканың агролетпур комплекзинге күрүне деткимче» республиканың сорулгалыг Программаны ботландырат талазы-биле ХЕМЧЕГЛЕР

Table with columns: №, Хемчеглер, Акшаландырышының дестери, оон иштинде: (ФБ, РБ, БДД), Күүседир хуусаазы, Харыссалгалыг күүседикчилер.

Table with columns: №, Хемчеглер, Акшаландырышының дестери, оон иштинде: (ФБ, РБ, БДД), Күүседир хуусаазы, Харыссалгалыг күүседикчилер.

Тыва Республиканың Чазааның автобаазаның структуразы болгаш дүрүмүн бадылаарының дугайында

2007 чылдың октябрь 24 №950 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Канцеляриязының транспорт цетгин эде адаар болгаш ону Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының өнчү-хөренгизинче шилчидер дугайында» 2007 чылдың октябрь 18-те №170 Чарлыы езугаар Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1 Тыва Республиканың Чазааның автобаазаның кириген структуразын болгаш дүрүмүн

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 24 №950 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазааның автобаазаның дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити дүрүмнөр

1 Тыва Республиканың Чазааның автобаазы (оон ынай - автобаза) Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының эргелелинде албан чери болур. Автобаазаның акшаландырышының республика бюджетиниң күсели-биле хандырат.

Тыва Республиканың күрүне органдарында, оон иштинде Тыва Республиканың яамаларында, агентилелдеринде болгаш албан черлеринде, ажылдап турар албан-дужаалдыг кижилери күштүг бооп турар хоойлужудулга езугаар күрүне ажыл-албаны күүседиринге чик автомашина-биле (оон ынай - автотранспорт) хандырар талазы-биле күрүне эргелелиниң адырында дузалал ажыл-чорудулганы автобаза чорудуп турар.

2 Автобаза бодунун ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлужудулгага, Тыва Республиканың хоойлужудулгага болгаш бо Дүрүмге даанып чорудар.

3 Автобаза юридиктиг албан чери болур болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы езугаар Федералдыг казначейство албанында бюджет агар саннаыг база-даа банкыларда болгаш чээли албан черлеринде агар саннарлыг, Тыва Республиканың күрүне сүлдезин чуралаан бодунун адын бижээн тапмалыг, штамплыг болгаш тускай үлегер езугаар янзы-бүрү бланкыларлыг болур.

4 Автобаза дараазында адресте турар: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 5.

II. Кылып чорудар кол амжалдары

Автобаазаның кол кылып чорудар амжалдары Тыва Республиканың Чазааның Даргазының (оон ынай - Чазаа Даргазы), Тыва Республиканың Чазааның (оон ынай - Чазаа), Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының (оон ынай - Чазаа Аппаратының) болгаш Тыва Республиканың өске-даа күрүне органдарының амжал-чорудулгазын автотранспорт-биле хандыраары болур.

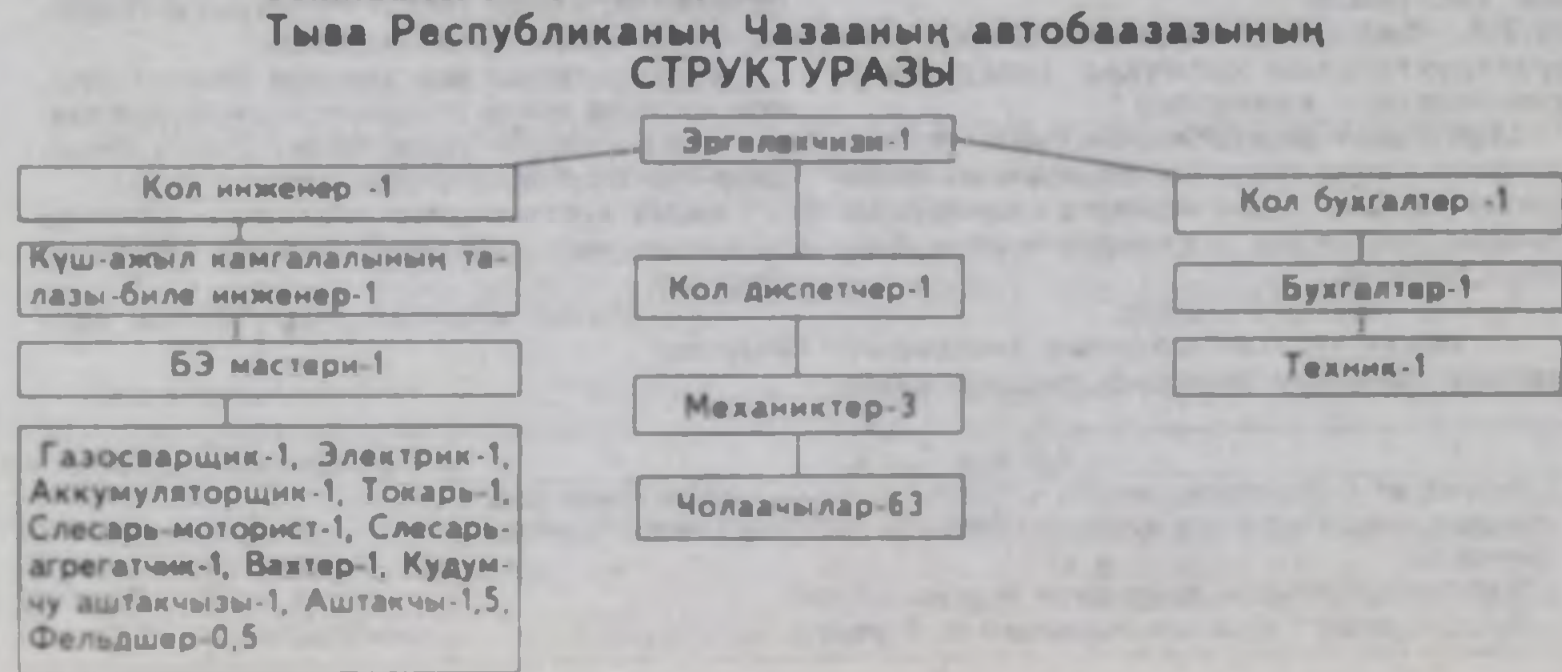
III. Автобаазаның хүлээлгелери

Автобаазаның кол кылып чорудар амжалдары езугаар:

- Чазаа Аппаратының удуртукчузунун бадылааны автотранспортту амжалдар болгаш автотранспорт-биле хандырар чуруму күүседир;
- Чазаа Даргазынга;
- Чазаа Даргазының оракакчыларынга;
- Чазаа Аппаратының, Чазаа Даргазының Канцеляриязының албан-дужаалдыг кижилеринге бадылаан даңзы езугаар;

Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагыргаларының органдарының удуртукчуларынга;
- аңгылаан автомашиналарының септелгезин болгаш техниктиг ачы-дуза чедирилгезин үе-шаанда хандырат;
- өнчү-хөренгизин хүлээлгелерин болгаш саң-хөө-ажыл-агый чорудулгаларының санаашкынын чорудар;
- Чазаа Аппаратының удуртукчузунун

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың октябрь 24 №950 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чазааның автобаазаның СТРУКТУРАЗЫ

бадылаар
2 Тыва Республиканың Чазааның Канцеляриязының транспорт цетгин эде адаар болгаш ону Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының өнчү-хөренгизинче шилчидер-биле Тыва Республиканың Чазааның автобаазаның начальниги Х В Кызыл-оол юридиктиг хемчеглерни чорудар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

даалгазы езугаар автобаазаның автомашиналарынга доктааткан лимит езугаар бөзин дээш чарылдалдарны санаашкынын чорудар;
- күштүг бооп турар хоойлужудулга езугаар өнчү-хөренги, автомашиналар, гаражтын болгаш өске-даа дериг-хөрекселдерни баланшка хүлээп алыр;

- Тыва Республиканың Чазааның шимтири-биле доктааткан хоойлу езугаар автомашиналарны баланстан өске баланскче шилчидип, солуп болгаш садып болур

- Автобаазаның девискээринде бажынарнын, оран-сааваларнын чөптүг ажылаар, өрт айыыл чок чорунун дүрүмнөрүн сагыыр, аңаа хамааржыр бажынарнын септелгезин чорудар, девискээрин арыглаар

IV. Автобаазаның амжалы хандыраары

Бодунун хүлээлгелерин күүседир-биле автобаза:

- септелге, техниктиг хандырылга талазы-биле дугуржулгалар чараар;
- автобаазаның балансызында оран-сааваларны ажаап-элээринге ажылаары чарылдалдар талазы-биле дугуржулга чараар;
- күштүг бооп турар хоойлужудулга езугаар карылгаларны дуглаар хемчеглерин алыр эргелиг.

V. Автобаазаның удуртулгазы

1 Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының удуртукчузу автобаазаның эргелекчизин албан-дужаалыга томуйлаар болгаш албан-дужаалындан доктаар.

2 Автобаазаның эргелекчизи доктааткан чурум езугаар:

- автобаазаның амжалдарының амжалче хүлээп алыр, амжалдан үндүрер болгаш өске амжалче шилчидер;
- иштики чорудулганың чурумун болгаш күш-ажыл чурумун сагыырен хандыраар;
- автобаза талазы-биле бодунун амжал-чорудулгазынга, эргезинге хамааржыр дужалдарын үндүрер, Тыва Республиканың Даргазының, Чазаа Аппаратының удуртукчузунун автобаазаның амжал-чорудулгазынга хамаарыштыр берген айтышышкынарнын болгаш даалгаларының күүсөлдезин организастаар;

- автобаазаның эргезинде турар өнчү-хөренгизин доктааткан чурум езугаар амжалдар, күрүне албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, хей-ниити каттыжышкынындагы, сударга, автобаазаны төлээлээр, дугуржулгалар чараар, материалдыг өнчү-хөренгизин алыр шыңзылгаларны бээр

VI. Харыссалга

Автобазага бо Дүрүм езугаар онаашкан хүлээлгелер болгаш кылып чорудар амжалдарнын үе-шаанда болгаш шынарлыг күүсөлдезиниң талазы-биле долу харыссалга автобаазаның эргелекчизи онаажыр.

Автобаазаның өске амжалдары боттарында онаашкан хүлээлгелерин оларга берген эргелери езугаар тускай бот-харыссалгалыг болур

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың сентябрь 19-та хулээ алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың октябрь 25-те чылдуг деп көргөн

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында отчедунун орулгалары 760 803,8 муң рубль түнүг, чарыгдалдары 766 244,3 муң рубль түнүг кылдыр бадылаар...

2) ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында отчедунун орулгалары 2 капсырылга эзугаар бадылаар;

3) ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында отчедунун орулгалары 3 капсырылга эзугаар бадылаар;

Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай № 347 УХ-II 2007 чылдың октябрь 31.

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунга 1 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин четпес түнүнүн иштики акшаландырышынын дөстери

Table with 3 columns: Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенинин кодтары, Хөреңгилеринин дөзүмүк ады, Түмү (муң рубль)

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунга 2 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин орулгалары

Table with 3 columns: Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенинин кодтары, Орулгаларын ады, Түмү (муң рубль)

Table with 3 columns: Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенинин кодтары, Орулгаларын ады, Түмү (муң рубль)

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунга 3 капсырылга

Ыяап-ла медицина камгаладылганын Тыва Республика фондузунун 2006 чылда бюджетинин чарыгдалдарын структуразы

Table with 5 columns: Чарыгдалдарын ады, Россия Федерациязынын бюджет бөлүктээшкенинин кодтары (Мин, Р, П, ЦСР, ДР), Түмү (муң рубль)

2010 чылга чедир үеде Тыва Республиканын экономиктиг болгаш социал хөгжүлдө Програмазын дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың сентябрь 24-те хулээ алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың октябрь 25-те чылдуг деп көргөн

1 чүүл 2010 чылга чедир үеде Тыва Республиканын экономиктиг болгаш социал хөгжүлдө Програмазын бадылаар (кошкан).
2 чүүл Бо Хоойлу ону албан эзузу-биле парлаан

хүнүнден эгелеп күштүг болур Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай № 369 УХ-II 2007 чылдың октябрь 30.

Тыва Республиканын Саналга палатазын дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунун 7 чүүлүнге өскерилге кириринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың сентябрь 19-та хулээ алган
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың октябрь 25-те чылдуг деп көргөн

1 чүүл 2001 чылдың декабрь 7-де №1200 «Тыва Республиканын Саналга палатазын дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунун 7 чүүлүнүн ийги абзазынга өскерилгени «Тыва Республиканын девискээринде чурттап турар кижилер» деп сөстөрнү ап каапкаш кирирер

2 чүүл Бо Хоойлу ону албан эзузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш күштүг болур Тыва Республиканын Чазаанын Даргазы Ш.КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай №316 УХ-II 2007 чылдың октябрь 31.

Юрий КЮНЗЕГЕШ

СОГУР ДУШ БОЛГАН ААС-КЕЖИК

1942 чылдың ноябрь айда чүве. Кичээлдеп олурган бис. Сагынчы Сталинградта. Интернатта репродуктордан Левитанның чарт үнү-биле дамчыткан «Сөөлгү шакта» деп Совинформбюронун медээзин бодап ор мен: «Кызыл Шеригниң кезектери немец-фашисттиг шериглерниң калчаалыг удурламышкынын чылча шапкаш, шитпирлиг шавар халдаашкынче кирген.» деп сестер совет шериглерниң узуткал чок кылган дивизиялары, немецтерниң бүзүз-леткен б дугаар армиязының туттурган солдаттары, урей шалтырган танкылары, автомашиналары, зениттиг артиллерияның снарядтарындан өрттенип баткан самолеттары. Волга хемниң эриктинде озаң-хорум — «кара шаарланы» берген чыткан-даа ышкаш, Москва чоогунда немецтерни чылча шапканын көргүскен кино-хроникада чурумалдар каракка кара олчаан көстүп келир.

Алдыкклассчылар ынчан шору хөй турган бис. Ю Л Аранчы, А К Делгер-оол, Х О Адыг, Е К Чысырмаа дээш. Бистерниң араыкта чогаалга сундулуг оолдар, уруглар-даа арбын чүве. Оларнын аразында мен база бар мен. Кичээл доозулгалакта мени «Директор кел дээр» деп медээ келди. Үнүп чоруптурм.

Школа директору Дуваа-Хөө Кыргызтын кабинетинде С К Ланзы олу. Ол б «б» класска өөренип турган Таныжар бис. Юрий Луджунович Аранчы, Сергей Кончукович Ланзы база хоорайныч хаак чемпиону Тальянова, совет школаның өөреникчилери И Я Кузнецов, Г С Суздальцев суглар чурулга мастерскаяның Василий Фадеевич Демянина удуртулгасы-биле чурук чуруп өөренип турган болгай бис. Совет школаның өөреникчилери удаптаанда школаны дооскаш, фронтуже дайылдажып чорупканнар. Биске баштайгы профессионал тыва чурукчу Всеволод Тас-оол немецтип келгеш, Василий Фадеевичиниң дузалакчызы, бистиң башкыык апарган чүве. Ынчангаш мен Сергейниң директор кабинетинде чүгө келгенин-даа улуг дыка керексезиз мен. Чурулга салымны оолду шүлүк база бижип чоруур деп кым бодаан боор. Директоруус К Дуваа-Хөө: «Улуг улус аразында тенекени бербес силер. Бир-ле чүвени үүлгеткен чоруур улус болгай силер. Ынчан болбас. Хоржок звесне» деп, чагып олур.

«Чүү болган? Кандыг ындыг улуг улус боор» деп бодап бажымга шывараш дээр аразында Дуваа-Хөө башкы чугаазын уламчылады.

— Бо Ланзыга чугааладым.

Чогаалчылар хуралына киржирдир силер. Даарта эртен чазак ордузунга чеде бээр силер. Чогаалчылар чери кайда турарын билер силер ыйнаан? — дээш, башкыык чоонумаар салаалары-биле столунуң кырында кылын шилин аяар соктагылап олур. — Чуруур болза чуруур, бижир болза чаңгыс аай бижээни дээр деп чагыдым чоп, Ланзы... Сен чүну бижип кааптың, оол, Күнзегеш?

— Тарлашкын тулчуушкунун бижээни мен — деп, чүвениң ужурун ам-на билип, будум черге дегбес, чоргаарланып, эрим кирип эгеледим.

— Охалай. Кончуг эки-дир. Тарлашкынга чораан сен бе, ынчаш, оол?

— Чок. Дөө чыдар көк-көк дагларга четкен-не мен — дээш, сонгадан барааны көстүп турар Танды сынчыне айттым.

— Күжүр эрни. Көрбээни, четпээни черин бижирни берге-ле болгай.

Дараазында кичээлдин когазы кага берди.

— Че ам барып өөрениңер. Даарта тос шакта дээр звеспе! — дээш башкы бисти кабинетиниң эжинге чедир үдөп кады. — Дыка дешилешпеген, бызаа, молдурга звес!

Чогаалчылар эвилелин тургузар, «национал революстуг чечен чогаалдын дайынчы сорулгаларын чугалажып көөр, чогаалчылар эвилелин организас талазы-биле быжыглаар болгаш чогаалчыларның чогаалдык ажалын күштелдирер, а ол ышкаш ук айттыргыларны шитпирлээр боттут хемчеглери алыр төлээде, бо чылдың ноябрь айда чогаалчыларның республика конференциязын чыылдырарын чогаалчылар эвилелиниң оргбюрозунга дагзыр» дугайында доктал барын дыңнаан кижилер мен. Ынчалза-даа ол конференцияга киржир боор мен деп мырнай сагынчыда чок турган. Амыраарын аажок клазыма келгеш, дегийт олудумга шыгырт дивейн олур мен.

Артымда олурар Ноозунун холу кулаамны аяар суйбааш, шөйбелей тырта-дыр. Хая көрнүп келдим.

— Директор башкыга чүну сүмеледиң? — деп, кижим бо.

— Чок. Тенек болба, дешкилеве деп сургады-ла — конференцияга киржир сен дээнинге ам-даа эки бүзүрөвээни ол, кочулап шоода бээринден база сөзинген мен. — Ланзыга база олурар чорду.

— Чурук чурудар дээни ол бе? — деп, кижим улам сиңигедир. — Ырмажок чуруур төл боор.

— Мен аңаа чүү-даа дээр аайын тыппаан мен. Сөөлүнде архив коптарып тура, ол докталга 1942 чылдың октябрь 10-да ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Чымба биле ТАРН Төп Комитетиниң секретары Тока ат салганын билип алган мен. Ооң мурнунда Кызыл хоорайның чогаалчылар бөлүүн 1939 чылда тургусканын билер турган мен, а ТАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң оргбюрозунун даргазы С Пюрбю Чазак ордузунуң үшкү каңдынга бир өрээлде С А Сарыг-оол, М Ы Идам-Сүрүң суглар-биле кады чаңгыс өрээлде албан-хаап олурарын көргөн мен. База-ла «Тарлашкын тулчуушкуну» мени ынаар чедир бергени ол-ла болгай. В Л Эренчиниң мээң шүлүктөрим сайгарган чагаазы ынаар баарын сагыш алындырып каан чүве.

Ноябрь 22. Ынчаардагы ТАРН ТК-ның, ТАР Чазаның хуралдар залына республиканың чогаалчыларының бирги конференциязы ажыттырган. Үш хонук хуралдаан.

Конференцияны С К Тока допчу эге сөс-биле айткан. Оон чугаазының кол-ла утказы чогаал теориязын шигээдип алыр, чоңун амыдыралын хандыр шинчилеп өөренир, чогаалдарынга шыны-биле чуруп көргүзөр, делегей литературазының эртинелеринден оок иштинде орус литератураының классиктери А Пушкин, М Лермонтов, Л Толстой, В Беллинский болгаш совет литератураының шыларгай чогаалдарын тыва чогаалчылар боттарының ажалына үлөгөр болдулар ужурул деп кыйгырыг болган хире чүве. Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң улуг дайынының дүшкүрлүг үезинде тыва чогаалчылар база күженишкенин ажылдаары тоң чугула дээрзин ол сагындырып чугаалаан.

Оон соонда И В Сталинге, казах акын Джамбул Джабаевке шүлүктээң телеграммалары С А Сарыг-оол биле Б Д Хөвөнемей номчаан Чаа эгелеп чоруур шүлүкчү кижиге ол бир кайгамчык солун болгаш уран-чеченин магадап ханнас чогаалдар болганын маңаа чугаалаваска-даа билдингир-ле болгай. Сөөлүнде барып ол шүлүктөр тыва чогаалдың эң дээр чогаалдарының санынга киргени таварылга звес.

Конференцияга С Б Пюрбю

тыва литератураың амгы байдалының дугайында инити илеткелди, О К Саган-оол — тыва проза болгаш драматургия дугайында, Б Д Хөвөнемей — тыва шүлүк чогаалының теориязының дугайында эдеринчи илеткелдерни кылганнар.

Илеткелдерге тыва чечен чогаалдың 10 чыл тургузунда чедип алган чедишкенин демдеглеп, чамдык чогаалдарда көскү-ле четпестерни илередип, чогаалдың хөгжүлдөөшкөнү келер үеде кандыг углангышының болза чогуур чугулап айтып турган. Проза болгаш ши чогаалдарының ам-даа эки сайыраваанын демдегледишкен, С Токаның «Улуг ужарже» деп тоожунуң уламчызын номчукчулар четтикпейн манап турар дээрзин каксы шүгүмчүлээ. Чаа шилер ийи-үш чылдарда көзүлбээни айтыпкан. Шүлүк чогаалында четпестерни айтыпшаан, оон келер үеде сайыраар ужурулг оруктарын (аргаларын) көргүскен. Б Д Хөвөнемейниң илеткелди менээ кончуг солун болган. Шүлүк бижип чадап чораан кижилер дээр сеткилим ыйнаан. Ол илеткелдин кол эзээ парлалгага көстүп келирге, ону улуг кичээңгей-биле өөренип чораан мен.

Санал-шүгүмчүлелди Монгуш Ыдыраанович Идам-Сүрүң эгелээш, республиканың амыяк чогаалчыларының баштайгы оралдажышкындарының чедер-четпезинге, тодаргай чижектерни көргүзүп тургаш, докталаган. Очулга дугайын чугаалааш, «Капитан уруунда», «... ол чер чурттуг» дээр домакты «кайлы хавырар дүжүметин» деп шин звес очулдурган чижелеп киргени ам-даа сагынчдан ыравас.

Черле ынчаш, ол конференцияга санал-оолдар, шүгүмчүлелди эскериглер хөй болган чүве. Ылангыч Виктор Шогжапович Көк-оолдуң «Хайыраан ботту» согунар-ла!... Көк-оолдуң «Хайыраан бодун» шүгүмчүлөөр-ле, харын! деп, элээн үнүп улгатырып, хөрээ элүдөп, санал берип турганы уттундурар хире звес болган чүве. Театрның кол режиссеру И Ч. Исполнев, илеткелчи О К Саган-оол ол шини эде кылып, оон ийги вариантын бижип турганы чугаалап турган болгай. Оларның бодалын илереткен сөстери авторнуң сеткилинге арай хомудачыг болган хире турганы ол-дур ийи.

Конференцияның киржикчилеринге ССРЭ-ниң база МАР-ның

Онна болгаш бүрүм эргелиг элчинери Петров болгаш Идамчап, алгы заводунуң ажылчыны Оюн Сундуй, ТАРЭ ТК-ның бирги секретары Сат Очур болгаш өскелер-даа байыр чедирип чүве чугаалааннар. Конференцияның ийги хүнүнде ТАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң Уставын чугаалажып көргөш, хүлээп алган, санал-оолдарны уламчылап чоруткан.

ВОКС-тын (Бүгү-эвилелдин даштыкы чурттар-биле культурлуг харылзаалар нитилелиниң) төлээзи Сушевский сөс алгаш, совет чогаалчылар Шолохов, Фадеев, Твардовский, Исаковский, Лебедев-Кумач болгаш өскелер-даа боттарының чогаалдарын Тыва Арат Республикага халас парладыр, гонорарын албас бис деп медеглээни дириктаның конференцияның киржикчилери динмиттиг адыш часкашкыны-биле байырлап хүлээп алган.

Ол-ла хүн (ноябрь 23-те) ТАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң тургустунганын чарлааш, оон баштаар чериниң кежигүнеринге кандидаттарны депшиткен. Дараазында хүнде (ноябрь 24-те) ТАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Сергей Бакизович Пюрбюнуң кежигүнеринге Степан Агбанович Сарыг-оолдуң, Олег Карламович Саган-оолдуң, Александр Адольфович Пальмбахтың база Кызылдың совет (амгы № 1) школазының башкызы, очулдурукчу Александр Федоровна Боквананың сонгуктанын чарлаан. Тываның литфондузунуң уставын бадылааш, оон кылып чорудар ажылының дугайында база ынзы-бүрү өске-даа ажы-агыйы, хүн чурумунга хамаарышпас чүүлдерин чугаалажып көргөн.

Ол конференцияга киржил турар, Салчак Тамба, Ф Сегаемей, М Дугаржал, Соли Дамба, О Сундуй, Х Нордуп дээр ышкаш көдээде ажылдап-чурттап чоруур, шериге солдаттал турар элээн хөй чогаалчылар-биле таныжып алган мен. Ындыг улуг хуралга киржир дээрге, мен ышкаш алдыкклассчы, өөреникчи кижиге дыка өөрүнчү-даа, улуг өөредиглиг-даа, амаа-ла сонуурганчыг-даа болган.

Аас-кежик согур-душ боор, Тываның Чогаалчылар эвилелин тургускан республика конференциязынга 1942 чылда кирешкенини мынчага дээр утпайн чоруур мен.

1997 чылдың ноябрь 25-26.

Школа амыдыралы

ОРУС ДЫЛДЫ ӨӨРЕНИРИ ЧУГУЛА

Дээди эртем дооскаш, тускай мергежилдиң дипломун холга алгаш, ажылдавышаан, ийги мергежилди чедир алыр дээш, Россияның өөредилге черлеринде өөренип турарлар хөй. Олар орус дылды билер болгаш кайы-даа хоорайга өөренип болур аргалыг болуп турары ол. «Орус дыл күрүне дылы, улустар аразының кады ажылдажылганың, найыралдың дылы. Кижилер бодунуң төрээң дылын эки билери орус дылды эки өөренириниң дөжү болгаш масказы-дыр. Тываның ССРЭ-ге каттышканының 63 чыл оон демдеглээң байырлыг хуралга ТР-нин Чазак Даргазы Шолбан Вальтеревич Кара-оолдуң илеткелинде Совет Эвилелиниң Тываның хөгжүлдээинге материалдыг, культурлуг, моральдыг дузаламчызын беди-биле үнелээни — илеткелдин кол утказы ол деп билдим.

Тывага ажылдап-чурттап чораан орус чон 1921 чылдан-на бот-догумнаан тускай күрүмени тургузарына идекпейлиг киришкен.

«Очаландан кедилээрин Орус арат айтты берген, Октябрының революциязы Ол-ла черге тиилээң ийин» — деп ырлажып турган.

Күрүмени удуртуп-башкаарына, экономиканы, культураны хөгжүдеринге национал кадрлар керек болу берген. Орта Совет Эвилели улуг дузаны чедирген.

«Салдаарымда шапкын Каа-Хем Сайлыкталып бады-ла баар, Салгажырада эптиг чонум Сааладың чеде-ле бээр».

Улуг черге Москвага Угаан кирип алыр дээр мен — деп ырлашпышаан, тыва оолдар, кыстар Совет Эвилелиниң аңгы-аңгы хоорайларында дээди, ортумак өөредилге черлеринче барып өөренип, тускай мергежилди чедип алгаш, төрээң Тывазынга чедип келгеш, албан организация, бүдүрүлге черлеринге ажылдай бээр турганнар. Эвилел-ээлдек

ажы-чаңы-биле олар чүгле өөреникчилерниң звес бүгү чоңун хундүткелди чаалап ап турган. Кичээлдер соонда чүгле орус дыл башкылары звес, өске-даа эртемниң башкылары аргаже өөреникчилери-биле экскурсиялары организастап чорудуп турганнар. Аңаа баргаш, үнүштериниң, дириг амытаннарның орус аттары айтып берип, оларга ададып, сактып алырын сүмелеп турганнар. Ындыг ажыл өөреникчилерниң словаря ажылын байыдып турган. Школага темалык кезээлдерге чараш кеттишип, эвилел-ээлдек, культурлуг болурун сүмелеп, өөредип турган Клубка кезээлдер болганда, тыва аныяктарга орус ырлары, ийи кижиниң танцыларын өөредип, оларның биле кады танцылап турганнар.

Долу звес дээди эртемниң башкылар белеткээринге Кызылга ажыттыг башкы институтунуң ролу улуг болган. Ол институту доозуптарыма, мени чаа ажыт-

тыгган Тээлиниң 7 чыл школазынга директор кылдыр томуйлаан. Аңаа ажылдап эгелей бергеш, школаның техниктиг ажылчынары, ада-иелер орус дылды эки билеп алзын дээр класс удуртукчуларынга орус башкылары томуйлады.

Кызылга директорлар хуралына чорумда, облоно эргелекчи мени келдиргеш, Ак-Доурак школазының директору кылдыр дужаал бижип каарга, ажылдай бердим. Орус, тыва өөреникчилер аңгы-аңгы бөлүмнерге кады барып, темалык кезээлдерге кады белеткенип, орус дылга бедик деңгелге эрттирип турганнар. Эп-найырдыг башкылар коллектив чүгле өөредилге-кижилиде ажылдарын бедик деңгелди чорудуп турган звес, чон мурнуга, ада-иелерге кижизидилге темазына лекция, беседаларны кылып, концерттерни көргүзүп турган. Концертти белеткээш, клубка ажылчынарга көргүзүп

турдувус. Ылангыч төөгү башкызы Анна Прокопьевна Паршунованың ырлаарын катап-катап дилеп аар турду. Мен бодум комбинаттың үрер хөгжүмүнге база турдум.

«1961 чылда Тыва областы Тыва АССР кылдыр адаан. Тожуга районо эргелекчиликте ажылдай бердим. Тыва, орус чурттакчылар холуй чурттаан болгаш, ында чурттакчы үндөзүн чон-даа, өөреникчилер-даа орус дылды эки билер болду.»

Ам бо шагда көдээ школарда орус башкылар артпаан, орус дылды тыва башкылар башкылап турар. Бир звес көдээ суурларга орус дыл, даштыкы дыл башкыларынга чурттаар оран-саваны тудуп, акша-шалын өстүрүп бээр болза, башкылар дөмей-ле четкилеп кээр-дир ийи. Ынчан көдээде ажы-төлге орус дылды, даштыкы дылды шигээдип алыры чингээр.

Достай ИРГИТ,
РФ-тиң школаларының алдарлыг башкызы.

Хоочуннар аравыста

НОМГА ЫНАК УГБАВЫС

Хоочун библиотекарь Анчыма Монгушевна Сарыг-оол библиотекасында.

Бо чүлдү маадыры – бистиң чангыс чер-чурттууусу, хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Школачы шаавыста бо угбавыс суурууска дыка солун ажилдарны организаастал чоруп турду. Ол чалыы шаавыстың чараш үелери андаа карактарыыска чуруттунуп, дүүн чаа болган дег кыннып келир. Чоокта чаа хоочун библиотекарь Анчыма Монгушевна Сарыг-оолга ужурашкаш, ол үелерин сактып, амыдырал-чуртталгазын сонуургадым.

— 1961 чылдың апрельде Канск хоорайдан үш тыва кыс –

библиотека техникумунуң сургуулдары төрзүн Тывавыска практика эртерери биле чедип келди. Республика библиотеканың директору Е. Н. Куликова бисти Каа-Хем кожунче чорудупкан. Библиотека эргелекчиси бисти уткуп алды. Бүдүн чартык ай дургузунда улуг сонуургал-биле ажилдадыс. Оон түңнелинде А. С. Пушкин аттыг республика библиотеканың комиссия мурнунга практиктиң ажилыыстың шылгалдазын дужадыс. «Тергини эки» деп үнелел алгаш, Канскиже чалгынналып ужултувус.

Аңаа күрүне экзаменнерин база-ла тергини эки дужагаш, чанып кээрде, дипломнарлыг келди. Кызылга артып каарын сүмелеп турза-даа, өскөн-төрзүн Чаа-Хөлүмче чанып кээп, аңаа ажилдай бердим. Эрги кожун төвүнге зона библиотекаларының эргелекчизинге ажилдап эгеледим.

Ол үелерде көдзэ суурларга анык специалистер-ле хөй: агрономнар, мал эмчилери, эмчилер, башкылар... Олар шупту номчурунга ынак ыччангаш библиотека, оон ажилдакчылары, бистер, баш көдүрер чай чок апар турдуус. Кады ажилдап турган эжим Антонина Тюлюшевна Чозуту-биле хөйниити ажилындан чыда каар эвес бис. Диспуттар, номчулга конференциялары, аныктарның дыштанылга кезээлери – дыка-ла солун болгаш демниг эртип турган чүве. Ийи чыл эрткенде, көдзэ Совет депутатынга сонгуттум, оон соонда херэженнер чөвүлелиниң даргазынга. Кижизидилге ажылы, чаагайжыдылга, уран чүүл көрүлдери, көжүп чоруур библиотекалар, делгелгелер, субботниктер дие-ле, чай чок бис. Улус судунун төлээзинге сонгукташ, юриктиң билигин бедилип, тускай литература өөренир ужурга-даа таваржып турдум. Адак соонда Улан-

Удэ хоорайга культура институтун доостум.

Мзэн күш-ажылымны коллективим үнелеп көргөш, «Шылгангай күш-ажыл дээш» деп медалды база тывыстылар.

Сөөлгү чылдарда республика библиотеканың килдиз эргелекчилеп ажилдап турдум. Нитизи-биле библиотека системасынга 41 чыл ажилдаам мен. Аныктарга арга-дуржулгам дамчыдып бергеш, ам хүндүлүг дыштанылгада ораарым бо. Шаанда ажилдап турганым аныктар-биле ам-даа харылзаам үспзэн мен. Оларның аразында кандыг мергежилди кижилерин чок дээр. Шупту төлөптиг кижилер болган. Номга ынак кижиги – байлак сеткилдиг, ханы билиглиг кижиги-дир деп санап чоруур мен. Библиотекарь мергежилди шилип алгаш, бүгү назынында чон-биле ажилдап келгенимге өөрүп чор мен – деп, Анчыма Монгушевна хензиг када-ла бүгү амыдыралын хөөрей каапты. Мындыг чончу, биче сеткилдиг библиотекарьлар Тывавыстың булун бүрүзүмде. Каракка шоолуг эскертинмес-даа бол, кайгамчык улуг чүктүг олар чүктөп чорууру чугаажок.

В.КЫРГЫС.

Чаа-Хөл кожуну.

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ШУГУМУ

Чуртталгада шугум ышкаш саң дорт каалама орук турбас. Ол шөйлзэ-шөйлзэ, оңул-чингил, чиндизээштиг, кадыр-берт, ыргаак-дагыр, дорт-даа болур 75 харлыг Соскур-оол Картышпанович Ондар чурттап келген назарында чүнү көрбзэн, тутпаан, кылбаан дээр! Ындыгларны тывалар «көрбзэн чүвези чок, көдүрбзэн хензэ чок» дижири.

Чүс ажыг шээр малдыг, 20 шааниктинг бөдүүн арат Картышпан Ондарның өг-бүлөзунгө 1932 чылдың апрель 10-да Устүү-Сайыр деп черге ол төрүттүнгөн. 11 харже кирип оргаш, алфавиттиң үжүктерин Алдан-Маадыр эге школына шынчээдил алган. Ортумаак школыны 1953 чылда Чадаанага дооскан.

Ооң школачы чылдарында, узун чапсар үезинде, шугум чыскаалына өөреникчилерни бодунче хаара тудуп, организаакчы салым-чолу ыччан-на көстүп турган Ыччангаш Соскур-оол Ондар үлегерлиг чуруму дээш, эки өөредилгези дээш, мактадып чораан. Солун намдар төөгүлүг, коммунистидеяларга кижизиттинген бо дарга амыдыралының шугумун шын дорт тудуп шыдаан.

Быжыр билигин аттестадын холга алган 20 харлыг анык оолду Бора-Тайга школына математика кичээлдеринге окулдурукчулады каан. Аңаа башкы ажылының чажыттарын дуржулгалыг коллегаларындан өөренип, оларның сүмелерин, арга-дуржулгазын бодунга шынчээдил ап, тускай ном-сеткүүлдерни номчуп, ажылды уг-шини билип, хыян тыва берген Башкы мергежилни чедип алыр сорулга-биле Красноярскинин ийи чыл хуусаалыг башкы институтунче 1956 чылда киргеш, ому дооспушаан, улаштыр бот-өөредилге-биле биология факультетинге 1963 чылга чедир өөренип.

Соскур-оол Картышпанович школага башкылап тургаш, амыдыралды өззэ күш-ажылды чугулап угаадары өөредилге-кижизидилге ажылына кол черни ээлээр кылдыр санап, ажил-чорудулгазынга удуртулга болдурган. Өөреникчилерни кижизидери хөй угланышкынныг, ынчалзажок күш-ажылга өөредири бирги черге турар ужурлуг деп ол санаар.

С.К. Ондар өг-бүлөзун-биле. Өөнүң ишти Опааш Кужууевна, оглу Олег, уруу Надежда. 70 чылдар үези.

Дээди эртемниг биолог башкы үр чылдарда Бора-Тайга школына башкылаан Элзэн каш чыл өөредилге эргелекчилээш, директорунга чедир депшээ. Ол сталиниче үелерде кижизиттинген шынчы намчы болгаш, компартияның лениниче политиказынга дүүш-тур ажилдап чораан. С.К. Ондар Бора-Тайга ортумаак школының башкылар коллективиниң партия эге организациязын база удуртуп ажилдаан.

1978 чыл оон амыдыралынга эргилделиг чыл болган. Ону Чөөн-Хемчик кожунунуң улусчу контроль комитетин даргалаар кылдыр томуйлаан.

Кайы-даа үеде чон аразына хырны доду чорза-даа, караа пөкпөс, чоннуң байлаан өскээр чарыгдаар кижилер турар. Шакындыг кажар, опуг кижилер-биле демисел чорудары ындыг-ла амыр эвес, ынчалза-даа солун болгаш чымыштыг ажил деп

чүвени С.К. Ондар эскерген.

Сүт-Хөл кожуну биле Чөөн-Хемчик кожуну аңгылаанып, эде тургустунушкун, экономиктиг чаартылгалар чуртка калбарып турар үеде С.К. Ондар Сүт-Хөл кожунунуң райкүүскомнуң ораалакчы даргазынга ажилдап, КМК, туду-сеттелге, орук участкары дээш ышкаш албан черлериниң башкы-балгадын хол кирип, Сүт-Аксы суурга чурттаар оран-саваның немежиринге улуг үлүг-хуузу кириген.

Кижиги амытан соон истеп, ызыгуурун салгаар ажы-төлүмге кызыгаар чок ынак, оларга чоргаарларың С.К. Ондар эге класстар башкызы Опааш Кужууевна-биле өг-бүлө туткаш, оол, кыс олчалыг болган. Ада-не оларын амыдыралдык делгем оруунче кирип, тайыс базым кылбазынга белеткел, эртем-билигге чедирип каан. Улуг уруу Надежда Соскур-ооловна Ооржак Тывада билдин-

гир бедик мергежилдиг терапевт, кардиолог, ТР-ниң кадык камгала-лының алдарлыг ажилдакчызы. Ийи кыстыг, олары экономист мергежилди Майор эргелиг чораан оглу Олег үндүрүг инспекциязынга ажилдап чорааш, аар арааш, электен «адының бажы хоя» берген. Ада өлүр, оглу артар дээр болгай, Олегтин 16 харлыг оглу авазының болгаш кыс думазының быжыг чөлөнгини, кырган-ачазының чоргааралы боол чоруур.

Чазак шаңгалының талазы-биле өг-бүлениң башкыны кадыкыраанынга аштырган Күш-ажылдың хоочуну, Ленинчи юбилей медалдын эдилекчизи, ССРЭ-ниң улусчу комитетинин, Тыва АССР-ниң, кожуну, республика, чергелиг хөй санныг хүндүлөл бижикиер Соскур-оол Кыртышпановичиниң шыгжамырында.

Опааш Кужууевна – ТР-ниң школаларының алдарлыг башкызы деп аттың, Кызыл Тук ордениниң, Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылымга тураскааткан юбилей медалдын эдилекчизи.

Партия, совет органнарга ажилдап чораан башкы кодан чыгыш шээр малдыг малчын апарганы Бора-Тайгага ажилдап чораан чылдары-биле холбаар чорду. Шыдыраага база аңаа ажилдай бергеш, хандыкшаан.

Бора-Тайга чурттуг республика чергелиг маргылдааларның доктаамал киржикчизи Семен Допуй-оол-биле кады шыдыраалап тургаш, бурунгу оюннуң чажыттарын шынчээдил ап, чоорту кожунуң чергелиг маргылдааларга киржип, шыраак шыдыраачыларның саныне киргенин боду безин эскербей барганын ам сактып чугаалаар.

Бирги категорияның башкызы, бирги разрядтың шыдыраачызы, Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязында шыдыраага тренер, «Шыдыраа ойнаарының эге базымнары» деп номнуң автору Соскур-оол Картышпановичиге өөреникчилери чемпион кожазын баглань-ла чорзун деп йөрзүп каалы.

Даңзы САЛЧАК.

Илби-шидилег дег көштерлиг

Иймениң чылгычызы Түлүш Дарын-оолдун өг-бүлөзунгө 1947 Хаан чылдың күстүн башкы айында, сентябрь 10-да, окпан-чикпен оол төрүттүнгөн. Ол чажындан-на эштеринден ылгалып, аалдык анай-хураганын дозуп чорааш, хурежир, тал аъттар мунуп алгаш чаржып, боду хире думаа-халаң балдыр-бээжек эштериниң аразында шүлүгүлээр турган.

Ийме сумузуң шыдыраачылар булуну дихи бергени таварылга эвес. Ол ыраккы ыржым булунуң айдызай кээр бойдус байлаанда, аржаан-суунда-даа бооп чадавас ТАР чемпионнарының бирээзи А.Б. Даваа, кончуг чараш көштерлиг Өнер-оол Бегзи, Метр-оол Бегзи алышкылар, Дамба Монгуш, Хамааты-оол Монгуш болгаш өскелер-даа бо чер чурттуг.

Монгуш-оол Түлүш шыдыраа ойнаарына Чадаана хоорайның 1 дугаар школының 5 класска өөренип тургаш, өөрү оолдар Өнер-оол Бегзи, Максим Монгуш суглар-биле кады өөренип эгелээш. Чаңгыс классчызы Максим баштайгы удаада тергилдеп, дазылгада эштерин кычкытырбас, аажок дүрген ойнаар, утказы ханы көштерлиг турган Спортка бүгү талазынга дески ойнаар Монгуш-оол тура-соруу бедик болгаш чылдан чылче мергежиң, 9 класска Чадаана хоорайның, оон улаштыр Чөөн-Хемчик кожунунуң чемпиону апарган. 1964 чылда Тываның Россияга каттышканының 20 чылынга тураскааткан кожунунуң бирги чери дээш маргылдаага Тываның хоочун шыдыраачылары Борис Чюдюк, Дадар-оол Монгуш (Алгырар Дадар-оол) оларны уткаш, бирги черге үнген. Ол шыдыраага, тыва хүрешке, баскетболга бирги разрядтың нормазын школачы чылдарында күүсеткен.

1967 чылда бышкан билигин аттестадын холга алгаш, ол-ла чылым Кызылда күрүмениң башкы институтунуң биология факультетинче кирип алган. Студент чылдарында Тываның хостуг хүрешке баштайгы спорт мастери Өргелээр Ондар, бирги разрядчы Николай Хайдан-оол олар-биле таньжып, институтуң бирги чери дээш тыва хүреш маргылдаазынга ийи катая шүүлген. ТР-ниң чемпионнары П.М. Беркович, Х.О. Ондар дээш ышкаш ат-сураа алгып тараан шыдыраачылар-биле Тываның баштайгы дээди өөредилге чериниң адын камгалап, хоорай, республика чергелиг маргылдааларга идеккейлиг киржиң келген.

Кандыг-даа деңгелдиг маргылдааларга чөрүлдээлер бо-ла туруп келир. Сеткил хөөннүң сергек-омаа, кударанчыгы уяны оон хамааржыр, оон-биле хини тудуш. Аштырышкынның аар минуталарын, тиилелгениң тааланчыг өөрүшкүзүн М.Түлүш хөй катая көрүп, эжтинге чүктөп келген.

Чемпионнуң шыдыраа ойнаарының бир чажыды – оон илби-шидилег чүве дег тывызкыс көштеринде: дидим, ынчалзажок оошарымчалыг, дүрген болза-даа ханы уткалыг көштер удурланыкчызын бодандырып, каш-каш көштер ажилдыр аңгы-аңгы көжүп болгу дег салыгларны сайгарып, бодунга бүзүрелдиг ойнаарында.

Шыдыраачы сөөлгү чылдарда Шагаан-Арыг хоорайда чурттап, школада шыдыраа бөлгүмүнде тренер башкы бооп ажилдап турар.

Сураглыг спортчу Монгуш-оол Дарын-оолович Түлүш 60 харлаан юбилейинге тураскааткан шыдыраа маргылдаанын Улуг-Хем кожунунуң шыдыраа федерациязы, төрелдери эртерир деп планнап турар.

Чаян-оол АРБАК.

ЛЕНИН, 18 ДЫЦНАДЫП ТУР

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээниң медээзин езугаар алырга, 2007 чылдың ноябрь 5-тен 11-ге чедир республиканың девискээринге 76 кем-херек үүлгедишкени бүрүткеттинген, ооң 48-зин изин-биле илереткен. Бо хуусааның иштинде 5 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыныга өжөгээр аар кемдээшкн чедирген 11 үүлгедиг болган, бир кижини амы-тынындан чарылган, 1 күштээшкн, 5 үптээшкн, 23 оорлаашкн болган. Милиция болгаш нарконтроль ажылдакчылары хоойлу езугаар звес наркотиктиг бүдүмелдерни шыгжап болгаш ап чораан 19 факт-барымдааны илереткен. Оон аңгыда республикага 5 орук-транспорт озал-ондаа бүрүткеттинген, түңнелинде 3 кижини амы-тынындан чарылган.

Өлүрүүшкүн Би-Хем кожуун. Ноябрь 6-да Туран хоорайның Полевой перулогунда бир бажындан 1941 чылда төрүттүнгөн хөргөзүчү бижеткен эр кижиниң өлүг мөчүзү тывылган. Өлгөн кижиниң кады чурттап турганы каразыттырып турар херээжен кижини туттурган, ону сергедири-биле бажыннаан.

Эрзин кожуун. Ноябрь 11-де Эрзин суурнуң Пушкин кудумчунда туберкулез диспансериниң бажынының чанындан чүрээңче бижеткен 1967 чылда төрүттүнгөн эр кижиниң өлүг мөчүзү тывылган. Кем-херек үүлгедишкенинге каразыттырып турар херээжен кижини туткан. Арагалал оргаш, хүнээшкнниң түңнелинде бижеткен болган.

Кадыныга өжөгээр аар кемдээшкнни чедирген Кызыл. Ноябрь 9-та республиканың төп эмнелгезинге бижеткен эзирк 20 харлыг аныяк кижини эккелген. Истелге бөлүү каразыттырып турар когараан оолдун ачазын тудуп алган, кем-херекти үүлгеткен дугайында өчүүн ол берген. Арагалал оргаш, маргышкыш, оглун ол бижеткен. **Мөңгүн-Тайга кожуун.** Ноябрь 9-та кожуун эмнелгезинде хөргөзүн бижеткен Мугур-

Аксының чурттакчызы келген дугайында медээни милицияга дыңнаткан. Каразыттырып турар ол-ла суурнуң чурттакчызы туттурган. Кады арагалаан соонда аразында алгыш-кырыш болгань-дан бижеткен. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 111 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Оорлаашкын Барын-Хемичк кожуун. Ноябрь 3-те дүне Аянгагы суурнуң Степная кудумчузунда бажынының кажазыны шочазын билдинмес кижилер үрөп киргеш, 2 баш шээр малды оорлай берген. Милиция ажылдакчылары дүргөн хемчээң алгаш, каразыттырып турар ийи кижини тудуп алган. Малды эззинге эгиткен.

Таңды кожуун. Ноябрь 8-те Балгазын суурнуң бир бажынындан «Рекорд» телевизорну, херээ-жен кышкы сапогтарны, хептерни, ийи тоолайны болгаш өске-даа херекселдерни оорлай берген дугайында милицияга дыңнаткан. Истекчилер чогуур хемчелерни алгаш, кем-херек үүлгедишкенинге каразыттырып турар назы чептээң үш оолду, мурнунда шинттирип чораан хамааты б-ни тудуп алган. Олар шуптузу оор херекти үүлгеткенини дугайында өчүүн берген. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 158

чүүлүнүн 3 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар звес шыгжап база ап чорааны Чөөн-Хемчик кожуун.

Ноябрь 5-те Чадаана хоорайның Ленин кудумчузунга аныяк оолду доктааткаш, үжөп көөрге, наркотиктиг бүдүмел 3,4 грамм гашиш тывылган, ону хавырган. Ноябрь 7-де Чадаананың Чүрмет-Дажы кудумчузунга Хайыракан суурнуң чурттакчызы 24 харлыг хамаатыны доктааткаш, хынап көөрге, 7,7 грамм гашиш бар болган, ону хавырган. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 228 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Кызыл. Ноябрь 8-те Калинин кудумчузунда «Курай» магазиниң чанынга шагдаалар Чаа-Хөл чурттуг хамаатыны доктааткаш, хынап көөрге 2,689 грамм гашиш бар болган, ону хавырып алган. РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 228 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Кижилер амы-тынындан чарылган орук-транспорт озал-ондактары Кызыл кожуун.

Ноябрь 5-те Каа-Хем суурнуң Шахтерская кудумчузу-биле чоруп орган «Тойота Инспун» автомашинаның чолаачызы Шахтерская биле Березовая кудумчуларының белдиринге хенертен машинаның мурну-биле кудумчу кежир маңап бар чораан 35-40 хире харлыг эр кижини тавараан, ол алган кемдээшкннен ол-ла черинге амы-тынындан чарылган.

Кызыл. Ноябрь 6-да Рабочая кудумчузу-биле чоруп орган ГАЗ-3307 автомашинаның чолаачызы хенертен кудумчу кежир маңап эртип бар чораан 15-18 хире назылыг уругну тавараан, уруг кемдээшкннен озал-ондак болган черге өлгөн.

ТР-ниң ИХЯ-ның парламал баны.

Виктор Салчакович КАЖИН-ООЛ

Республиканың билдингир хөй-ниити болгаш күрүне ажылдакчызы Виктор Салчакович Кажин-оол 66 харлыында электен мөчээр.

Виктор Салчакович 1942 чылдың май 17-де Тываның Каа-Хем районунга Харал уургайында төрүттүнгөн. Ол Кызылдың № 1 школазын дооскан соонда, 1960 чылда Челябинскиниң политех-никтиг институтунун үлетпур-экономика факультетинде киргеш, ону 1965 чылда инженер-үлетпур-чылыг энергетиказы мергежил талазы-биле дооскан. Аныяк специалист күш-ажылчы намдарын Кызылдың ЧЭТ-ке мастер, котел цегиниң начальниги бооп эгелээн. Бүдүрүлгениң эң кол болгаш харыксалгалыг уюмдарының бирээнин удуртуп тургаш, Виктор Салчакович шыырак билиглиг специалист, бүзүрелдиг удуртукчу кылдыр бодун көргүскен. 1974 чылда СЭКП Тыва обкомунга ажылдап, 1977 чылда СЭКП ТК-ның чанында партияның дээди школазын дооскан. 1985 чылда Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвү-лелиниң Даргазының бирги ора-

лакчызынга томуйлаткан. 1987 - 1990 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун секретары, 1990-1993 чылдарда Тыва АССР-ниң чедиги чыгыжының Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы бооп ажылдап чораан.

Тываның демократтыг үндезинге бир дугаар сонгуттурган тыва парламентиниң удуртукчуларының бирээзи болгаш депутады тургаш, Виктор Салчакович Кажин-оол Тываның чаа күрүне тургузуун чорударынга, 1993 чылда Тываның чаа Конституциязын ажылдап кылырынга, ниитилел амыдыралының социал-экономика-тиг болгаш политика чартылгаларын быжыглаар хоойлуларны хүлээп алырынга идепкейлиг кир-жип турган.

1994 - 2000 чылдарда Виктор Салчакович Кызылдың ЧЭТ-тиң кол инженерин бооп ажылдаан, а сөөлгү чылдарда хүндүлүг дышта-нойлааже унериниң мурнунда - Кызыл хоорайның чылыг четкиле-ринге дежурный диспетчер бооп ажылдап турган.

Виктор Салчакович Кажин-оолдун хөй-ниити болгаш күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын «Хүндүлелдиң Демдээ» ордени, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле, хөй санныг хүндүлел бижиктери чергелиг Чазактың бидик шаңналдары-биле чаңгыс звес удаа дем-деглээн.

Бодумун чуртталгазын төрээң Тывазынга, ооң чоунга болгаш бөгүн бүгү чуртту база республи-каны хаара туткан чартылгалар-ның үндезиндеринге барган бол-дурган Виктор Салчаковичниң чырык оуур-хавири ооң эш-өөр-нүн болгаш коллегаларының чү-ректеринге турсакаал бооп кезээ мөңгөде артар.

Ш.В.Кара-оол, Х.Д.Монгуш, В.М.Оюн, Ш.С.Иргит, А.П.Дамба-Хуурак, И.В.Чучев, К.А.Бичелдей, В.Г.Вальков, Г.Ч.Ширшин, Б.К.Балчий-оол, В.Б.Багай-оол, К.Д.Биче-оол, К.С.Дилак, М.Б.Донгак, М.К.Доржукай, М.К.Куулар, Ш.П.Куулар, Д.Б.Ондар, Д.К.-Х. Ооржак, В.Б.Салчак, З.Н.Саг, А.С.Серен, Ч.А.Удумбара, В.Д.Хемер-оол, В.С.Ховалыг, В.Ф.Чадамба, К.Х.Шавыраа, К.А.Маспик-оол.

«ШЫН» СОЛУНУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак дунмавыс, угбавыс, чоңунуң хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи, өскүс дунмаларының даянгыгы, чөлөнгижи чораан, Кызылдың Күрүне филармониязының администратору Людмила Монгушовна Монгуш озал-ондакка таварышкыш, хенертен чырык өртөмчөйден элекке чарлып чоруй барган. Дунмамны сөөлгү орукче үдежил, биске таварышкан аар-берге хүннерде материалдыг болгаш моральдыг дузаны көргүскөн ырак-чооктан келген дөргүл-төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, Өвүр кожуунуң Хандагайты, Солчур суурларының чоунга, Хандагайты ортумак школазының, Уругларның спорт школазының, «Оргаадай» уруглар садының, глеб быжылар чериниң коллективтеринге, Анатолий, Александр Монгуштарга, дунмазы Олег, Светлана Самбууларга, ол ышкыш Николай Шилович Ооржактың өөнүн ишти Долаана Очуровнаның өг-бүлелеринге, кожаларывыс Ольга Монгушевна Базыр-оолга, школаны 1982, 1975 чылдарда дооскан чаңгысклассчыларывыска, дунмамның Кызылдан, Чадаанадан, Теве-Хаядан, Тожудан келген хөй санныг төрелдеринге, эш-өөрүңге, эргим чоңууска четтир-генивисти илереттивис.

Кады төрээң чаңгыс угбазы Любовь Дуу-Тараевна, оолдары Аяс, Айдың, Айбек Хертектер, керни Сылдыса.

Озал-ондакка таварышкыш, аныяк, назынындан чарылган бистиң ынак, эргим оглуус, дунмавыс, ынак эжиниң чөлөнгижи Меңги Николаевич Салчакты сөөлгү орукче үдежил, биске таварышкан аар ажыг-шүжүгүнү кады үлежил, бистерге деткимчени көргүскөн Кызыл хоорайда төрелдеривиске, Бай-Тайганың Кызыл-Даг сумузуунуң чоунга, Меңгиниң угбаларының эш-өөрүңге, чаңгысклассчыларыңа, кудалары-выска болгаш ырак-чооктан келген хөй санныг төрел-деривиске черге чедир мөгейдивис.

Ада-нези, өөнүн ишти, төрелдеринден.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛАШ...

Чечек Салаажыковна Ооржактың адынга Красноярск крайның Дивногорскиниң эмиц учили-щезиниң 1987 чылдың февраль 28-те тывысканы №307024 дипломнун читкени-биле ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазаа Ажылдарны меха-низаастаарының күрүне албан чериниң директору Сергей Викторович Есиповтуң база «Тыва Республиканың Автомобиль оруктарының эргеле-ли» күрүне албан чериниң кол инженери Тимур Алдын-оолович Намзырайның озал-ондакка таварышкыш мөчээни-биле холбаштыр оларны чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының удуртукчу специалистери Урана Умаевна Бай-караның болгаш Сайдаш Умаевич Байкараның ачазының хенертен мөчээни-биле оларның өг-бүлезинге, чоок кижилеринге болгаш дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы «Торгалыг» муниципалдыг кат-тышкан бүдүрүлгезиниң мурнакчы малчыны, күш-ажылдың хоочуну, Республика Ордениниң эдилек-чизи

Бюрю Төмүрович ДОНГАКТЫҢ үр звес аарааш, 60 харлыында чырык өртөмчөйден чарлып чорутканы-биле ооң чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палата-зының депутаттары болгаш аппарады Виктор Салчакович КАЖИН-ООЛДУҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ооң чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур. Бистиң эживистиң, бидик мергежилдиг кижиниң, дугайында турсакаал бистиң чүрек-теривиске кезээ мөңгөде артар.

Тыва Республиканың Улетпур болгаш энергетика яамызы Виктор Салчакович КАЖИН-ООЛДУҢ мөчээни-биле ооң чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Культурезының алдарлыг ажылдакчызы, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, билдингир шүлүкчү Зоя Алдын-ооловна Намзырайга ооң оглу Тимур Алдын-оолович НАМЗЫРАЙНЫҢ

албан ажылы кылып чорааш, озал-ондакка таварышкыш мөчээни-биле Тываның Чогаалчылар эвилели, республиканың Ю.Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери база «Улуг-Хем» сеткүүлдүн редакциязы ханы кажыыдалды илередип, оларның ажыг-шүжүүн үлежил тур.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ. РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, окулга — 2-17-09, үлетпур — 2-40-77. e-mail: shyn@tuvu.ru Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 8516. Чагыр 140.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 БОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корресп сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибиреде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээң. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүмениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетиникин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарны авторларының бодаалдары редакцияның туружу-биле дүшпөй барып болур. Айттыг санчы болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.